

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра кримінального та кримінального процесуального права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ:
СТАНДАРТИ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
спеціальності 081 Право

Равлик Анастасія Андріївна

Керівник: Бойко Андрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор

Рецензент _____

Магістерська робота захищена з оцінкою

Секретар ЕК _____

« ___ » _____ 2022 р.

Київ – 2022

**Декларація
академічної доброчесності
студента / студентки НаУКМА**

Я, Равлик Анастасіє Андріївна,
студент(ка) 2 року навчання факультету правничих наук

, спеціальність 081 Право

адреса електронної пошти: a.ravlyk@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Ефективність правосуддя: Стандарти та правові механізми забезпечення» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 - 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/ ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck;
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

15.06.2022 р.
Дата

Підпис

Равлик А. А.
Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Поняття та критерії ефективності правосуддя	7
1.1. Поняття ефективності правосуддя	7
1.2. Критерії ефективності правосуддя	11
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. Стандарти та механізми забезпечення ефективності правосуддя	19
2.1. Незалежність суддів як передумова забезпечення ефективності правосуддя	19
2.1.1. Незалежність судової влади як передумова незалежності суддів	20
2.1.2. Поняття та зміст принципу незалежності судді	22
2.1.3. Поняття та види гарантій незалежності суддів	24
2.1.4. Зміст конституційних гарантій незалежності суддів в Україні та проблеми їх реалізації	25
2.1.4.1. Особливий порядок призначення судді, звільнення та припинення повноважень	27
2.1.4.2. Порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом ..	30
2.1.4.3. Спеціальний порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів	32
2.1.4.4. Заборона втручання у здійснення правосуддя	33
2.1.4.5. Інші гарантії незалежності суддів	36
2.2. Доступність правосуддя	41
2.3. Строки судового розгляду	50
2.4. Якість судового рішення	55
2.5. Професійна компетентність суддів	59
2.6. Виконання судових рішень	61
2.7. Довіра суспільства до суду	68
2.7.1. Значення довіри суспільства до суду	68
2.7.2. Аналіз результатів соціологічного опитування щодо рівня довіри суспільства до суду та задоволеності громадян якістю роботи судів в Україні..	75
Висновки до розділу 2	81
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	105

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

Європейський суд з прав людини – ЄСПЛ

Організація Об'єднаних Націй – ООН

Консультативна рада європейських суддів – КРЄС

Цивільний процесуальний кодекс України – ЦПК України

Господарський процесуальний кодекс України – ГПК України

Кодекс адміністративного судочинства України – КАСУ

Кримінальний кодекс України – КК України

Кримінальний процесуальний кодекс України – КПК України

Кодекс України про адміністративні правопорушення – КУпАП

ВСТУП

Актуальність дослідження. Фундаментальна роль у забезпеченні та реалізації основоположних прав і свобод людини належить судовій владі. Важливим якісним показником діяльності судової влади є її ефективність. Так, правосуддя повинно бути не лише справедливим, незалежним, безстороннім та неупередженим, але й ефективним. Ефективне і якісне правосуддя є важливим інструментом зміцнення законності та стабільності в демократичному суспільстві, гарантією забезпечення принципу верховенства права, а також свідчить про здатність судової гілки влади виконувати її ключове завдання – захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також їх різноманітних об'єднань та утворень.

Станом на сьогодні існують різні підходи до оцінки ефективності функціонування судової гілки влади у різних країнах, в тому числі спостерігаються відмінності у визначенні критеріїв, на підставі яких здійснюється така оцінка.

Втім, оцінка ефективності правосуддя має важливе прикладне значення. Насамперед виявлення переваг та проблем в функціонуванні судової влади у відповідній країні дозволяє визначити напрями та пріоритети подальшого реформування судової системи, а для міжнародної спільноти в цілому – виробити відповідні стандарти, спираючись на вже існуючі практики, що продемонстрували свою дієвість у різних країнах світу. Крім того, рівень ефективності правосуддя безпосередньо впливає на прийняття рішення пересічними громадянами, іноземцями та особами без громадянства стосовно звернення до суду, адже у разі виникнення сумнівів щодо неупередженого та незалежного, в міру швидкого, справедливого, законного вирішення справи та можливості подальшого виконання винесеного судом рішення, особа шукатиме інші позасудові шляхи вирішення справи. До того ж рівень ефективності судової влади відіграє не менш важливу роль й для залучення іноземних інвестицій, адже інвестор, приймаючи рішення щодо інвестування у певну країну, повинен бути впевненим у захищеності своїх

інвестицій, що реалізується насамперед шляхом здійснення ефективного правосуддя. [1]

Стан дослідження проблеми. Дослідженням питання ефективності правосуддя в Україні займалися порівняно небагато науковців, серед яких Л. М. Москвич, О. М. Бориславська, О. В. Іванченко, С. М. Мартьянова, Ю. Ю. Чуприна, І. В. Петренко, О. М. Овчаренко, М. В. Василевич та інші. Значна частина проаналізованих наукових праць має здебільшого фрагментарний характер та спрямовані на дослідження окремих елементів ефективності правосуддя.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першим в Україні комплексним дослідженням поняття ефективності правосуддя та конкретних критеріїв її оцінки, в рамках якого, окрім теоретичної складової, також порівнюються та аналізуються міжнародні стандарти, механізми та фактичні проблеми їх реалізації в Україні.

Об'єктом дослідження є правовідносини, пов'язані із судоустроєм та функціонуванням сучасної судової системи в Україні.

Предметом дослідження є ефективність правосуддя, критерії її оцінки, механізми їх реалізації в Україні, міжнародні стандарти щодо забезпечення ефективності правосуддя.

Мета роботи полягає в здійсненні комплексного дослідження поняття ефективності правосуддя, підходів та критеріїв її оцінки, а також стандартів та механізмів реалізації окремих елементів ефективності правосуддя.

Досягнення мети передбачає виконання наступних завдань:

- з'ясувати поняття ефективності правосуддя та проаналізувати сучасні підходи оцінки ефективності правосуддя;
- визначити критерії, які лежать в основі поняття ефективності правосуддя;
- проаналізувати міжнародні стандарти та механізми реалізації окремих елементів ефективності правосуддя;

– виявити проблеми реалізації окремих елементів ефективності правосуддя в Україні;

– з’ясувати поняття та зміст основних конституційно-правових гарантій незалежності суддів в Україні, виявити проблеми їх реалізації в Україні;

– з’ясувати рівень довіри українців до суду, розглянути чинники, що впливають на рівень довіри до суду.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових (аналітичний, герменевтичний, формально-логічний, функціональний, системно-структурний, статистичний методи) і спеціально-наукових (порівняльно-правовий, формально-юридичний методи і метод інтерпретацій) методів дослідження.

Законодавчу базу дослідження становлять Конституція України [2], Закони України «Про судоустрій та статус суддів» [3], «Про Вищу раду правосуддя» [4], «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [5], Кодекс адміністративного судочинства України [6], Цивільний процесуальний кодекс України [7], Кримінальний процесуальний кодекс України [8] та ін.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

1.1. Поняття ефективності правосуддя

Важливим напрямом функціонування судової влади є підтримка і підвищення якості та ефективності правосуддя, адже принцип верховенства права за своєю суттю вимагає забезпечення не лише незалежності судової влади, але й ефективного та якісного здійснення правосуддя компетентними суддями. Саме належний рівень ефективності правосуддя сприяє досягненню легітимності судової влади.

Так, «суспільна довіра та повага до судової влади є гарантіями ефективності системи правосуддя» [9]. Водночас «окремі судді і судова влада в цілому зберігатимуть легітимність та повагу громадян шляхом виконання роботи ефективно та якісно» [9].

Слід зазначити, що показник ефективності судової влади невід’ємно пов’язаний з принципом незалежності судової влади в цілому, так само як незалежності суду і безпосередньо суддів як єдиних носіїв судової влади, що є визначальним чинником та передумовою для належного здійснення її функцій. Як влучно стверджує О. М. Бориславська, «ефективне виконання судовою владою її функцій можливе лише за умови її незалежності, що є характерною рисою саме судової влади.» [10] Фундаментальність цієї складової підтверджується тим, що без забезпечення незалежності судової влади та суддів значення решти складових нівелюється, бо втрачається головне завдання судової влади – здійснення справедливого та безстороннього правосуддя.

У сучасній науковій літературі існує низка підходів до визначення поняття «ефективність», які диференціюються залежно від сфери діяльності, в якій вони застосовуються.

Академічний тлумачний словник української мови тлумачить поняття «ефективний» як такий, що «приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [11]. З точки зору економічної науки поняття «ефективності»

полягає в «здатності приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [12]. Наприклад, ефективність суспільного виробництва вимірюється «відношенням величини створених товарів і послуг до сукупних затрат суспільної праці» [12]. Розглядаючи наведене поняття у сфері державного управління, під «соціальною ефективністю» розуміють «міру та ступінь задоволення соціальних цілей та потреб суспільства шляхом здійснення державою управлінської діяльності». [13]

«В юридичній літературі, - як зазначає Т. О. Лоскутов, - розповсюджені концепції, які трактують поняття ефективності права як результативності правових норм по відношенню до запланованих цілей» [14]. Схожого підходу дотримується Губанов О. О., який вважає, що «соціальна ефективність дії права — це співвідношення між фактичними результатами дії норми і тими соціальними цілями (соціально зумовленими, соціально корисними), для досягнення яких цю норму прийнято» [15].

Слушною є думка Панова М.І., що «у більш широкому, філософському, значенні ефективність — це «міра цільової можливості» [16], [15]. Зважаючи на це, науковець пропонує при оцінці ефективності права керуватися цілком як ключовою складовою поняття ефективності. Первинною і основоположною ціллю є реалізація прав людини, в той час як решта цілей є похідними від неї. [16], [15]. Л.М. Москвич у своїх працях наголошує, що «поняттям «ефективність судової системи» закріплюється її певна внутрішня властивість, а точніше — її спроможність здійснити реальний благотворний вплив на певні правовідносини, внаслідок чого вирішується соціальний конфлікт та досягається соціальна справедливість.» [17].

Наведені підходи видаються цілком слушними, зокрема для оцінки ефективності судової влади. Зважаючи на її ключове завдання, правосуддя може вважатися ефективним тоді, коли за його результатами порушення прав, свобод

чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб або ж інтересів держави були усунені і такі права чи інтереси були відновлені.

Заслуговує також уваги позиція О. Іванченка, який під ефективністю правосуддя в цивільних справах розуміє «здатність (властивість) правосуддя як вид здійснення судом у встановленій законом цивільній процесуальній формі державної діяльності щодо розгляду та вирішення конкретних судових справ з ухваленням у них законних, обґрунтованих і справедливих постанов, забезпечуючи за певних умов досягнення соціально значущих цілей» [18]. На наш погляд, наведене визначення є релевантним не лише для цивільного, але й для інших форм судочинства. Дещо ширшим є підхід С.М. Мартянової, відповідно до якого ефективність судочинства слід розглядати не лише в контексті «співвідношення мети і результату, а й якості діяльності як самої по собі, її продуктивний характер» [19].

Тобто розглядаючи поняття ефективності правосуддя науковці не обмежуються виключно безпосереднім завданням судової влади, але й враховують інші аспекти, які відіграють не менш важливу роль для належного здійснення правосуддя. Зокрема, наголошується на необхідності дотримання принципів законності, обґрунтованості і справедливості при ухваленні судового рішення, а також якості правосуддя в цілому як невід'ємних складових ефективності правосуддя [18].

Окрім наведених чинників, деякі науковці підкреслюють, що ефективність судової влади також забезпечується в міру швидким розглядом справи та подальшим виконанням прийнятого рішення її сторонами. Так, Ю. Ю. Чуприна розглядає ефективність судової системи як «здатність судової влади вирішити в розумні й по можливості в найкоротші строки судові справи за дотримання прав особистості й забезпечення безперечного виконання прийнятих судом рішень» [20]. Ми підтримуємо наведену позицію, оскільки суб'єкт, що звертається до суду з певною справою потребує якнайшвидшого її вирішення. Надмірне затягування

розгляду справи всупереч завданням судочинства призводить до ще більшого порушення законних прав та інтересів такого суб'єкта, пошуку інших способів захисту та, як наслідок, втрати довіри до правосуддя в цілому. До того ж значення правосуддя цілком втрачається, якщо прийняті судами рішення не виконуються або не можуть бути виконані з певних причин.

Як бачимо, підходи науковців до визначення поняття «ефективність правосуддя» здебільшого однакові. Різниця полягає лише в тому, наскільки широко це поняття розглядають та чи включають до нього засади здійснення правосуддя.

На наш погляд, ефективність правосуддя слід розглядати у широкому аспекті. Так, правосуддя можна вважати ефективним тоді, коли виконується ключове завдання судової влади - захист прав, свобод та інтересів людини та інших учасників правовідносин. Водночас його виконання можливе лише за умови дотримання принципів незалежності та безсторонності суду і суддів, законності, якості та обґрунтованості винесеного рішення відповідно до встановленої процесуальним законом процедури, що є гарантіями забезпечення принципу верховенства права [21].

Оцінка ефективності функціонування судової гілки влади у різних країнах здійснюється на основі визначених критеріїв, які будуть розглянуті у наступному розділі.

Отже, ефективність правосуддя пропонуємо розглядати як своєрідний показник дієвості судової влади, який характеризує здатність до забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина шляхом справедливого, законного та безсторонного розгляду справ у розумні строки та забезпечення виконання прийнятих судом рішень.

1.2. Критерії ефективності правосуддя

Оцінка ефективності правосуддя здійснюється на підставі критеріїв. У сучасній доктрині спостерігається чимало підходів до визначення критеріїв, на підставі яких визначається рівень ефективності судової влади, а також їх класифікації.

На думку Л. М. Москвич, критерії ефективності правосуддя за своїм змістом є «стандартами якості функціонування судової системи, які уособлюють оптимальні умови, за яких досягається мета, для досягнення якої була створена судова система» [17].

Одним з підходів до класифікації критеріїв ефективності здійснення правосуддя, що зустрічаються в науковій літературі, є їх поділ на наступні категорії: 1) критерії оцінки організаційного забезпечення правосуддя, куди пропонується віднести такі показники, як: «а) кількість судів та суддів, б) службове навантаження суддів, в) спеціалізація суддів»; 2) критерії оцінки фінансового та матеріально-технічного забезпечення правосуддя, які включають «а) будівлі, б) забезпеченість судів оргтехнікою, юридичною літературою тощо, в) фінансове забезпечення судів»; 3) критерії оцінки забезпечення правосуддя трудовими ресурсами, зокрема: «а) середньооблікова чисельність суддів, б) чисельність присяжних, в) чисельність працівників, не пов'язаних із здійсненням правосуддя»; 4) критерії оцінки результатів здійснення правосуддя, серед яких: «а) загальна кількість судових рішень, б) кількість зафіксованих судових постанов, що містять процесуальні і матеріально-правові помилки, в) кількість латентних судових помилок, г) кількість судових рішень за окремими категоріями цивільних справ» [19].

Л. М. Москвич натомість пропонує дещо відмінну класифікацію критеріїв ефективності судової системи: 1) критерії, що відображають стандарти організації судової системи; 2) критерії, на підставі яких оцінюється якість роботи судової системи, які пов'язані з досягненням позитивних цілей правосуддя; 3) критерії, що відображають стандарти професіоналізму суддів та працівників суду; 4) критерії,

що дозволяють оцінити рівень легітимності інституту суду у суспільстві. Так, до першої категорії науковець відносить наступні критерії: доступність судової системи, незалежність суду, спеціалізація судової системи, єдність судової практики; до другої – справедливість, неупередженість та своєчасність судового розгляду; до третьої категорії – професіоналізм суддів та працівників апарату суду; і до четвертої – легітимність суду, а також авторитет суду [17]. Такий підхід видається більш обґрунтованим, оскільки на відміну від попереднього, він враховує не стільки кількісні і здебільшого «виробничі» показники, скільки якісні, які базуються на складових принципу верховенства права.

З огляду на зазначене систему критеріїв, на підставі яких визначається рівень ефективності правосуддя, можна класифікувати наступним чином: організаційно-засадничі критерії, що насамперед передбачають здійснення функціонування судової гілки влади та здійснення правосуддя на засадах об'єктивності, справедливості та безсторонності, незалежності судді як єдиного носія судової влади та доступності правосуддя); процесуальні критерії, до яких належать якість судових рішень, своєчасність судового розгляду, єдність судової практики та інші складові; критерії професійної підготовки та кваліфікації суддів та працівників апарату суду; ресурсні критерії, які включають матеріальні, технічні та кадрові ресурси, необхідні для повноцінного функціонування органів судової влади; а також критерій довіри суспільства до суду [17], [19].

Розглянемо конкретні критерії, на основі яких здійснюється оцінка ефективності правосуддя.

Слушною є позиція О. Іванченка, який пропонує наступні критерії оцінювання ефективності правосуддя: «якість судового рішення, доступність суду, своєчасність розгляду справи, професіоналізм суддів і працівників апарату суду, рівень громадської довіри до суду» [18]. Причому «визначальну роль з-поміж критеріїв виконує критерій своєчасності розгляду судових справ, а також критерій якості ухвалених суддями рішень за результатами розгляду судових справ» [18].

Наведений підхід поділяє також М.В. Хмиз, яка наведений перелік критеріїв доповнює лише критеріями кваліфікованості суддів, законністю та правопорядком у здійсненні правосуддя, а також рівнем етичної поведінки судді [22].

Ю. Ю. Чуприна натомість виділяє такі критерії: а) якість виконання обов'язків та завдань, що визначається на підставі таких показників, як кількість справ, розглянутих суддею, повернутих позивачеві, якість та оперативність розгляду судових справ; б) професійна компетентність; в) етична поведінка суддів, що, на думку науковця, проявляється у кількості випадків звільнення суддів з посади та причин такого звільнення [20]. Схожу позицію займає І. В. Петренко, який називає наступні критерії оцінки ефективності правосуддя: «1) кількість та частка від загальної цифри справ і матеріалів, строк проходження яких є більше одного року; 2) рівень розгляду справ; 3) кількість справ, які у середньому були розглянуті одним суддею; 5) середня тривалість розгляду суддею справи» [21]. Такі позиції заслуговують уваги, проте не можуть бути підтримані у повному обсязі, оскільки якість і ефективність правосуддя є складними категоріями, які охоплюють низку складових, а тому не можуть вимірюватись виключно у кількісному показнику розглянутих справ і ухвалених рішень та їх зміни чи скасування. На наш погляд, оцінка ефективності правосуддя повинна здійснюватися виходячи як з якісних, так і з кількісних показників.

Пропонуємо також розглянути досвід зарубіжних країн щодо оцінки ефективності діяльності судів.

В Сполучених Штатах Америки оцінка ефективності діяльності судів спершу здійснювалася на основі Стандартів якості роботи судів першої інстанції (англ. «Trial Court Performance Standards and Measurement System»), прийнятих у 1990 році, які були розроблені з метою вирішення питання надмірної тривалості розгляду справ, посилення уваги до питань якості роботи судів та їх відкритості перед суспільством. Схема оцінки ефективності діяльності судів включала 68 показників на основі 22 стандартів, пов'язаних з основними цінностями судової системи: 1)

доступність правосуддя; 2) оперативність і своєчасність; 3) рівність, об'єктивність і справедливість; 4) незалежність і підзвітність; 5) громадська довіра [23], [24].

У подальшому Стандарти якості роботи судів першої інстанції були переглянуті та доповнені. Так, на їх основі була розроблена модель оцінки «CourTools», що дослівно перекладається як «судові інструменти» та передбачає 10 показників: 1) доступність та об'єктивність; 2) відсоток розглянутих справ від загальної кількості справ, що надійшли до суду; 3) дотримання процесуальних строків, тобто відсоток справ, розглянутих чи завершених з інших підстав, протягом встановленого для відповідної категорії справ процесуального терміну; 4) тривалість провадження; 5) надійність дати слухання справи, тобто кількість призначень дат слухання справи під час розгляду (наведений показник тісно пов'язаний із критерієм своєчасності розгляду справ, оскільки свідчить про здатність суду розпочати судовий процес у першу призначену дату розгляду справи); 6) надійність та цілісність матеріалів справ; 7) стягнення та виплата стягнень (штрафів чи відшкодування збитків) як показник ефективності виконання судових рішень, які передбачають грошові покарання; 8) ефективність роботи присяжних; 9) задоволеність працівників судового апарату щодо якості робочого середовища та зв'язків між апаратом та керівництвом; 10) середня вартість розгляду однієї справи [25], [24].

Міжнародного визнання отримав також проект «Оцінка якості роботи судів», реалізований у Фінляндії в окрузі Апеляційного суду Рованіємі у 1999–2005 роках. Так, відповідно до нього «критерії якості роботи суддів складаються з 6 аспектів, що включають в сукупності 40 якісних показників: 1) судовий процес; 2) рішення; 3) ставлення до сторін процесу та громадськості; 4) швидкість розгляду справ; 5) компетентність та професійні навички судді; 6) організація та управління процесом розгляду справ» [26].

У Нідерландах натомість система оцінки якості та ефективності суду «Stuurhut» включає такі показники: своєчасний розгляд справи (включаючи

оскарження та виконання рішення), витрати на розгляд однієї справи, неупередженість та об'єктивність суддів, спеціалізація суддів, взаємодія зі сторонами у справі. Цікаво, що відповідно до голландської системи оцінці підлягає не лише кількість справ, за якими було прийнято рішення або з інших підстав закрито провадження та тривалість їх розгляду, але й кількість залученого допоміжного персоналу, зокрема, помічників судді та інших працівників та апарату суду. Так, розрахунок фактичних витрат, понесених у зв'язку з розглядом кожної справи, здійснюється, виходячи з кількості залучених суддів та допоміжного персоналу, необхідних матеріалів та матеріально-технічних засобів та, відповідно, фінансових затрат [27].

Цікавими є також підходи міжнародних органів та організацій до оцінки ефективності правосуддя.

Органом, що здійснює оцінку ефективності судових систем у європейських країнах і розробляє інструменти і заходи щодо підвищення ефективності правосуддя, є Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ). Так, Європейською комісією з ефективності правосуддя оцінка ефективності правосуддя здійснюється на основі принципів, передбачених у Резолюції Комітету Міністрів Res (2002) 12 та у інших резолюціях та рекомендаціях Ради Європи, які стосуються питань ефективності та справедливості правосуддя. Зокрема, оцінювання включає такі аспекти: тривалість провадження, показник надходження та вирішення справ, наявність системи моніторингу та оцінки діяльності судів, кількість суддів, рівень фахової підготовки суддів, витрати на утримання судів, використання інформаційних технологій у діяльності судів, доступність правової допомоги та альтернативних методів вирішення спорів, ставлення суспільства до судів, в тому числі позиції щодо незалежності судової влади [1], [28].

Міжнародна неурядова організація «Світовий проект з правосуддя» (англ. «World Justice Project») натомість при здійсненні щорічного дослідження «Індекс верховенства права» (англ. «Rule of Law Index») ефективність цивільного

судочинства здійснює за такими критеріями: незалежність та безсторонність, доступність (в тому числі поінформованість про наявні процедури та способи захисту, відсутність надмірних зборів та формальностей), наявність альтернативних способів вирішення спорів, відсутність дискримінації, корупції та незаконного впливу державної влади, справедливість та своєчасність розгляду справ та ефективність виконання рішень (в тому числі відсутність не виправданих затягувань виконання рішень), довіри суспільства до судової влади, а також наявності і вартості правової допомоги [1], [29].

Ще однією міжнародною неурядовою правозахисною організацією, що проводить оцінку дієвості системи правосуддя, є «Дім свободи» (англ. «Freedom House»). Так, в рамках щорічного моніторингу «Свобода у світі» (англ. «Freedom in the World») організація керується такими критеріями: незалежність суддів, спосіб їх призначення, справедливість розгляду ними справ, ефективність виконання судових рішень, дотримання належної правової процедури в цивільних та кримінальних справах (зокрема дотримання прав, доступності правової допомоги та суду) [1], [30].

В Україні показники, на підставі яких визначається ефективність здійснення судочинства суддею, визначені в пункті 9 частини 4 статті 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». До них належать: а) загальна кількість розглянутих справ; б) кількість скасованих судових рішень та підстави їх скасування; в) кількість рішень, що стали підставою для винесення рішень міжнародними судовими установами та іншими міжнародними організаціями, якими встановлено порушення Україною міжнародно-правових зобов'язань; г) кількість змінених судових рішень та підстави їх зміни; ґ) дотримання строків розгляду справ; д) середню тривалість виготовлення тексту вмотивованого рішення; е) судове навантаження порівняно з іншими суддями у відповідному суді, регіоні з урахуванням інстанційності, спеціалізації суду та судді [3]. Втім, зважаючи на те, що наведені показники використовуються лише для визначення ефективності

здійснення правосуддя конкретним суддею, до них не включені критерії незалежності та безсторонності суддів, доступності та відкритості суду, суспільної довіри до суду, що мають велике значення для оцінки ефективності правосуддя у відповідній державі загалом.

Як бачимо, підходи до оцінки ефективності правосуддя як в доктрині, так і на практиці серед зарубіжних країн та різноманітних міжнародних органів та організацій є доволі схожими. Попри незначні розбіжності щодо окремих критеріїв та показників, в основі оцінки ефективності правосуддя за будь-якою системою лежать такі показники, як «розумні» строки судового розгляду, доступність правосуддя, якість судових рішень та єдність судової практики, реальна незалежність судді як єдиного носія судової влади.

Враховуючи вищенаведені підходи пропонуємо здійснювати оцінку ефективності правосуддя виходячи з наступних критеріїв: 1) незалежність і безсторонність суддів; 2) доступність правосуддя; 3) строки судового розгляду; 4) якість судового рішення; 5) професійна компетентність суддів; 6) виконання судових рішень; 7) довіра суспільства до суду.

Слід зазначити, що всі названі критерії тісно пов'язані між собою і лише у їх взаємодії можливе здійснення саме ефективного правосуддя, яке сприятиме забезпеченню прав і свобод людини та громадянина.

Висновки до розділу 1

Ефективна судова система є основою функціонування кожної правової демократичної держави. Саме ефективність є важливим якісним показником правосуддя. Правосуддя буде ефективним тоді, коли воно слугуватиме дієвим, а не декларативним засобом захисту та забезпечення прав та основних свобод людини, тобто буде виконуватися ключова функція судової гілки влади. Іншими словами, кожна людина повинна мати реальну безперешкодну можливість звернутися до суду за захистом своїх прав. Водночас розгляд судової справи повинен

здійснюватися справедливо, незалежно, об'єктивно та в міру оперативної компетентності судом, а судові рішення має бути належно вмотивованим та обґрунтованим і таким, що буде обов'язково виконане.

У доктрині та на практиці наразі існує чимало підходів до визначення критеріїв оцінки ефективності правосуддя, які відрізняються насамперед сутнісними характеристиками правосуддя, покладеними в основу оцінки. На наш погляд, визначення його ефективності не може зводитися виключно до кількісних критеріїв оцінювання, а насамперед повинно враховувати якісні показники, які безпосередньо свідчать про його здатність забезпечувати захист прав та свобод людини відповідно до принципів верховенства права. У зв'язку з цим, ми пропонуємо включати до критеріїв ефективності правосуддя такі показники як незалежність та безсторонність суддів, оскільки без забезпечення цієї складової втрачається весь сенс правосуддя як такого, його доступність кожній пересічній людині, своєчасність розгляду справ, якість судових рішень, професійна компетентність суддів та суспільна довіра до суду як показник суб'єктивної оцінки ефективності правосуддя суспільством.

РОЗДІЛ 2. СТАНДАРТИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

2.1. Незалежність суддів як передумова забезпечення ефективності правосуддя

Для того, щоб правосуддя було ефективним та слугувало дієвим способом захисту прав, свобод і законних інтересів людини, воно має бути незалежним. Важливою умовою для забезпечення незалежності правосуддя в цілому є забезпечення незалежності суддів, що передбачає свободу суддів від будь-якого зовнішнього впливу зокрема, який може перешкоджати об'єктивному, неупередженому, законному розгляду справи. Очевидно, що незалежність судді не є абсолютною, адже суддя обмежений принципами верховенства права та законності. Однак втручання або будь-який інший вплив з боку третіх осіб у здійснення суддею правосуддя становлять серйозну загрозу для його незалежності і відповідно ефективності здійснення ним правосуддя.

У цьому розділі пропонуємо розглянути незалежність у двох вимірах: 1) інституційна незалежність судової влади, що слугує передумовою для забезпечення незалежності суддів [31], та 2) незалежності суддів як носіїв судової влади. Особлива увага буде зосереджена на конституційних гарантіях незалежності суддів, які є не лише механізмом забезпечення принципу незалежності суддів, але насамперед спрямовані на забезпечення функціональної легітимності суддів, тобто можливості ефективного та якісного виконання ними своїх обов'язків зі здійснення правосуддя без стороннього впливу або втручання у їх діяльність. Слід відзначити, що низка гарантій незалежності суддів нерозривно пов'язана із іншими критеріями ефективності правосуддя, що розглядаються у цій роботі. Наприклад, спеціальні процедури добору та призначення судді сприяють досягненню компетентності та професійності судді, що є важливим показником ефективності правосуддя, а порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, а також

спеціальний порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів сприяють забезпеченню розумних строків судового розгляду та якості судового рішення.

2.1.1. Незалежність судової влади як передумова незалежності суддів

У кожній демократичній державі важливою передумовою для забезпечення принципу незалежності суддів є належна реалізація принципу інституційної незалежності судової влади [31].

Названий принцип базується на закріпленому в ст. 6 Конституції України поділі влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, кожна з яких є самостійною [2]. Самостійність гілок влади забезпечується системою стримувань і противаг, чітким обсягом функцій і повноважень, закріплених законодавчо.

Відповідно до Висновку №18 (2015) КРЄС «судова влада є однією із трьох гілок влади демократичної держави. Вони є взаємодоповнюючими, і жодна з них не є «верховною» та не домінує над іншими. Жодна з гілок державної влади не може діяти в повній ізоляції й окремо від двох інших. Усі гілки влади функціонують у відносинах незалежності» [32].

Тобто попри певну взаємодію гілок влади між собою, в тому числі наявність контрольних повноважень однієї щодо іншої, всі гілки влади є рівноправними та самостійними, кожна з яких покликана виконувати певні функції з метою забезпечення існування України як демократичної держави.

Взаємодія судової гілки влади з законодавчою та виконавчою владою яскраво виражається, наприклад, в процесі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів про судоустрій і статус суддів, коли Вища рада правосуддя готує обов'язкові до розгляду Верховною Радою України консультативні висновки щодо відповідних законопроектів [4], а видатки Державного бюджету України на утримання органів судової влади визначаються Кабінетом Міністрів України з урахуванням відповідних пропозицій Вищої ради правосуддя [2]. Незважаючи на

це, судова влада залишається самостійною гілкою влади, яка не підпорядковується жодній іншій гілці влади, в тому числі органам державної влади.

Однак, особлива роль судової влади полягає в тому, що суддя, як єдиний носій судової влади в Україні, виступає арбітром у спорах між громадянином (або іншим суб'єктом) і державою, між громадянами, юридичними особами або іншими суб'єктами, а у деяких випадках навіть між законодавчою і виконавчою владою у спорах щодо їх компетенції. Для забезпечення об'єктивності та справедливості судового розгляду такий арбітр має бути незалежним і безстороннім.

З огляду на це, як встановлено пунктом 1 Основних принципів незалежності суддів, затверджених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29.11.1985 р. та № 40/146 від 13.12.1985 р. встановлено вимогу, відповідно до якої «незалежність суддів повинна бути гарантована державою і закріплена в її конституції та законах; уряд й інші установи зобов'язані поважати і дотримуватися принципу незалежності суддів» [33]. Рекомендація N (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи "Незалежність, дієвість та роль суддів" містить положення про те, що «виконавча і законодавча влади повинні гарантувати незалежність суддів та утримуватися від кроків, які б могли підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї» [34].

Венеціанська комісія неодноразово наголошувала, що «незалежність означає, що правосуддя є вільним від зовнішнього тиску та непідвладним політичному впливові або маніпуляціям, зокрема з боку виконавчої влади. Така вимога є істотною складовою засадничого демократичного принципу поділу влади. Судді не повинні перебувати під політичним тиском або маніпуляціями» [35].

Таким чином, інституційна незалежність судової влади передбачає недопустимість втручання у функціонування судової гілки влади жодної іншої гілки влади, в тому числі органу державної влади. Водночас інституційна незалежність судової влади відіграє вирішальну роль в механізмі забезпечення незалежності окремих суддів, оскільки за її належної реалізації судді позбавлені

протиправного «зовнішнього» впливу та втручання у їх діяльність з боку посадовців та інших представників органів державної влади.

2.1.2. Поняття та зміст принципу незалежності судді

Принцип незалежності суддів є провідним серед інших принципів здійснення правосуддя, оскільки саме незалежність суддів є гарантією здійснення справедливого і неупередженого правосуддя для захисту і забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Так, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року саме незалежність суду визначено основоположним елементом права на справедливий суд [36].

Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу та гарантується Конституцією України і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється (ст. 126 Конституції України). Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права (ст. 129 Конституції України) [2].

У рішенні Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 01.12.2004 р. у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу незалежність суддів було розтлумачено як «конституційний принцип організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону» [37].

Консультативна рада європейських суддів у своєму висновку про стандарти незалежності судових органів розтлумачила незалежність судової влади як «повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні рішення» [38].

У Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р., наголошується, що «суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з

оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу. Суддя дотримується незалежної позиції» [39].

Принцип незалежності судової влади є також предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. У сучасній правовій літературі поняття «незалежності суддів» тлумачиться по-різному.

Академічний тлумачний словник української мови тлумачить слово «незалежний» «як такий, який не залежить від кого-небудь, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь» [40]. Крім того, «незалежність – можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів» [41].

Щодо поняття незалежності суддів серед науковців зустрічаються наступні погляди. Так, «М.С. Строгович під незалежністю суддів розуміє їх незалежність від будь-якого стороннього впливу та обов'язок судді вирішити справу відповідно до своїх переконань, підкоряючись лише закону» [41]. Схожу позицію займає М.В. Василевич, яка вважає, що «незалежність суддів полягає в їх самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею» [42], [41].

Тобто незалежність суддів не є абсолютною. Щонайменше вона обмежується принципами верховенства права та нормами закону.

Цікавою є позиція Е.Б.Абросімової, яка «з одного боку розділяє, а з іншого, розглядає в неподільній єдності незалежність суддів в інституційному аспекті цього поняття як самостійність судів в системі інших державних та громадських органів і незалежність судової влади і її носіїв в змістовному аспекті цього слова, як їх неупередженість» [41]. М.Д. Савенко під незалежністю суддів розуміє «систему політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання у здійснення правосуддя,

ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтереси; суспільства і держави» [43].

Отже, принцип незалежності суддів насамперед полягає в тому, що при здійсненні правосуддя судді повинні розглядати справу та приймати відповідні рішення самостійно та безсторонньо, будучи незалежним арбітром, та керуватися виключно засадами справедливості, принципом верховенства права та вимогами закону.

2.1.3. Поняття та види гарантій незалежності суддів

Належна реалізація принципу незалежності суддів вимагає створення дієвих механізмів її реалізації. Як слушно зазначає М.Д. Савенко «сам факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою [44].

У науковій літературі «під гарантіями принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону розуміють систему умов і засобів, спрямованих на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань» [45].

Серед науковців існує декілька підходів до класифікації гарантій незалежності суддів. Одна група науковців підтримує класифікацію гарантій незалежності суддів на загальні і правові. Так, до першої групи гарантій незалежності суддів входять: політичні, економічні, ідеологічні гарантії, а до групи правових – судоустрійні (організаційні) та процесуальні гарантії [46].

Заслуговує також уваги позиція О.Б. Абросімової, яка класифікує гарантії незалежності суддів на інституційні та індивідуальні. Так, до інституційних гарантій пані Абросімова відносить гарантії незалежності судової гілки влади від інших, в той час як до індивідуальних – гарантії, що забезпечують вирішення справ

суддями відповідно до їхньої власної оцінки доказів, права і справедливості без примусу, втручання або інших погроз з боку влади або окремих громадян [47].

На наш погляд, конституційні гарантії незалежності суддів доцільно також класифікувати наступним чином: процесуальні гарантії, пов'язані з безпосередньо статусом судді як носія судової влади і які забезпечують незалежність судді безпосередньо при здійсненні ним правосуддя (в т.ч. заборона втручання у діяльність судді), організаційно-правові гарантії, які передбачають чітку процедуру добору і призначення суддів, а також їх звільнення і припинення повноважень, і соціально-правові гарантії судді, які передбачають фінансове забезпечення, як при реалізації своїх функцій, так і у відставці, недоторканність судді, матеріальне забезпечення тощо [48].

Тим не менше, запропоновані підходи до класифікації гарантій незалежності суддів мають здебільшого умовний характер, оскільки всі гарантії є тісно взаємопов'язаними між собою і лише цілісний механізм їх гарантування дає змогу забезпечити реальну, а не декларативну реалізацію принципу незалежності суддів.

2.1.4. Зміст конституційних гарантій незалежності суддів в Україні та проблеми їх реалізації

Механізм забезпечення незалежності суддів включає в себе чимало складових, які у своїй сукупності дають змогу забезпечити дієву реалізацію принципу незалежності суддів. Законодавцем закріплено низку гарантій, створених з метою посилення незалежності суддів, забезпечення безстороннього та неупередженого здійснення суддями правосуддя та запобігання проявам корупції серед суддівського корпусу.

Як визначив Конституційний Суд України у своєму рішенні № 19-рп/2004 від 01.12.2004 р. «незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком

притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборonoю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням» [37].

Додаткові гарантії незалежності і недоторканності суддів, крім передбачених Конституцією України, визначені, зокрема, законами України «Про судоустрій і статус суддів» [3], «Про Вищу раду правосуддя» [4], «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [5].

Так, додатково до перелічених вище гарантій ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає наступні гарантії: недоторканність та імунітет судді; незмінюваність суддів; порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, таємниця ухвалення судового рішення; заборона втручання у здійснення правосуддя; окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належне матеріальне та соціальне забезпечення судді; право судді на відставку [3].

При цьому, «зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається» [37].

Проаналізуємо детальніше зміст конституційних гарантій незалежності суддів та проблеми їх реалізації в Україні.

2.1.4.1. Особливий порядок призначення судді, звільнення та припинення повноважень

Реалізація принципу незалежності суддів забезпечується, насамперед, особливим порядком призначення судді, його звільнення та припинення його повноважень, передбаченим Конституцією України [2] та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Відповідно до ст. 128 Конституції України призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом [2].

Деталізований порядок добору та призначення на посаду судді передбачений ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]. Як зазначалася раніше, особливий порядок добору та призначення судді має на меті формування професійного та компетентного суддівського корпусу, що є одним з ключовим аспектів, необхідних для забезпечення ефективності правосуддя.

Так, добір суддів здійснюється на конкурсних засадах Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Особи, які виявили намір стати суддею та подали відповідну заяву, в обов'язковому порядку складають відбірковий іспит з метою перевірки рівня загальних теоретичних знань кандидата на посаду судді у сфері права, володіння ним державною мовою, особистих морально-психологічних якостей кандидата. В разі успішного складання відбіркового іспиту та проходження спеціальної перевірки, передбаченої законодавством про запобігання корупції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України направляє кандидатів для проходження спеціальної теоретичної та практичної підготовки в Національній школі суддів України, яка за загальним правилом триває дванадцять місяців [3].

Після чого кандидати на посаду судді проходять кваліфікаційний іспит з метою підтвердження належного рівня професійної підготовки, а також здатності

здійснювати правосуддя, за результатами якого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України формується рейтинговий список кандидатів на посаду судді [3].

Конкурс на заміщення вакантної посади судді проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі. За результатами такого конкурсу, Вища кваліфікаційна комісія суддів України надсилає до Вищої ради правосуддя рекомендації про призначення кандидатів відповідно до кількості вакантних посад, після позитивного розгляду яких, Вища рада правосуддя вносить подання Президентові України про призначення судді на посаду (ст.70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [3].

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених законодавством вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів не пізніше тридцяти днів із дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя (ст.80 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [3].

Водночас доцільно звернути увагу на зміни в українському законодавстві, спрямовані на забезпечення інституційної незалежності судової влади. Так, змінами до Конституції України в 2016 році Верховну Раду України було позбавлено повноважень призначати суддів, оскільки раніше призначення суддів здійснювалося Верховною Радою України за поданням Президента України за погодженням з Вищою радою юстиції.

Попри те, що станом на сьогодні суддю призначає Президент України відповідно до ст. 128 Конституції України, рішення про призначення судді приймає Вища рада правосуддя [3], [2]. Тобто фактично Президент України не може відмовитися від підписання такого рішення, і виконує більше церемоніальну функцію.

В контексті добору суддів потрібно звернути увагу, що Конституцією України та законами України передбачені чіткі вимоги до кандидатів на посаду судді.

Так, згідно з ст. 127 Конституції України та ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на посаду судді може бути призначений громадянин України не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої [3], [2].

Проводячи добір кандидатів на посаду судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів України проводить перевірку відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, переліченим вище вимогам [3].

Причому такі вимоги щодо стажу, віку та професійного рівня судді, встановлені обмеження щодо сумісництва, є об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими з огляду на спеціальний статус судді і не можуть вважатися дискримінаційними [49].

Важливою гарантією для судді є незмінюваність суддів. Ст. 126 Конституції України гарантується, що суддя обіймає посаду безстроково [2]. Тобто за загальним правилом суддя виконує свої обов'язки з моменту його призначення та до моменту припинення його повноважень у зв'язку з досягненням ним 65 років, якщо його не буде звільнено або його повноваження не будуть припинені з підстав, чітко передбачених законом.

Вичерпний перелік підстав для звільнення судді та припинення його повноважень з посади закріплено в ст. 126 Конституції України. Так, вони охоплюють як подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням, так і інші: зокрема, порушення суддею вимог щодо несумісності;

вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна та ін [2].

Отже, особливий порядок призначення судді, вичерпний перелік підстав і спеціальна процедура звільнення та припинення повноважень судді є важливою гарантією незалежності судді та спрямовані на унеможливлення протиправного впливу і тиску на суддю, зокрема з погрозами звільнення, з метою прийняття ним незаконних рішень.

2.1.4.2. Порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом

Незалежність суддів, зокрема неможливість впливу на суддю на порядок здійснення ним правосуддя, а також якість і оперативність правосуддя, гарантується шляхом здійснення правосуддя в чіткій процесуальній формі, встановленій законом. Правосуддя не може вважатися ефективним, якщо воно здійснюється всупереч іншим принципам верховенства права та чітко встановленій процедурі розгляду справи [17].

Так на всіх стадіях судового процесу суддя зобов'язаний діяти лише відповідно до вимог та у строки, встановлені відповідним процесуальним кодексом [3]. Учасники справи також можуть реалізовувати свої процесуальні права виключно у формах, встановлених процесуальним кодексом.

Тобто чітка регламентація порядку здійснення правосуддя з одного боку має на меті недопущення впливу на суддю або ж здійснення правосуддя самим суддею в позапроцесуальний спосіб, а з іншого боку – забезпечення об'єктивного, всебічного та повного розгляду справи у встановлені строки, що вимагає проходження усіх основних стадій судового процесу, зокрема, підготовчого провадження, розгляду справи по суті та судових дебатів сторін, для з'ясування усіх

обставин справи, дослідження доказів, заслуховування аргументів та доводів сторін.

У контексті процесуального порядку здійснення правосуддя варто виділити також інститут відводу та самовідводу судді, спрямований на забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів. Так, коли в сторін є обґрунтовані сумніви або об'єктивні підстави, що можуть свідчити про наявність конфлікту інтересів в судді, така сторона має право заявити відвід судді з метою забезпечення об'єктивного, справедливого та неупередженого розгляду судової справи. За таких обставин судді наділені також правом самовідводу [50].

Важлива гарантія для судді, покликана забезпечити його незалежність при розгляді справи, вирішенні спору на засадах законності та справедливості відповідно до принципу верховенства права, передбачена ст. 129 Конституції України, відповідно до якої суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку [2].

Безумовно, ця норма не знімає з судді відповідальності за неналежне виконання ним професійних обов'язків, в тому числі вирішення справи всупереч вимогам закону та засадам справедливості. Втім, цікаво, що рішенням Конституційного суду України від 11.06.2020 р. № 7-р/2020 статтю 375 Кримінального кодексу України [8], яким було передбачено кримінальну відповідальність за винесення суддею завідомо неправосудного рішення, було визнано неконституційною, оскільки поняття "завідомо неправосудного" рішення є оцінним, що суперечить принципіві верховенства права, зокрема принципу юридичної визначеності [51].

Станом на дату цієї роботи кримінальна відповідальність за винесення суддею завідомо неправосудного рішення не передбачена, тому це питання потребує якнайшвидшого законодавчого врегулювання для недопущення зловживань з боку суддів.

Таким чином, чіткий порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, слугує важливою гарантією незалежності суддів, оскільки спрямований на унеможливлення зловживань з боку судді та мінімізацію спроб третіх осіб домогтися вирішення справи суддею та винесення «потрібного» рішення в позапроцесуальний спосіб.

2.1.4.3. Спеціальний порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів

Для забезпечення ефективного і незалежного виконання суддями своїх функцій із здійснення правосуддя необхідне достатнє фінансування та належне організаційне забезпечення.

Статтею 130 Конституції України передбачено, що держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів [2].

Причому судова гілка влади залучається до формування бюджетних пропозицій для належного забезпечення своєї діяльності, оскільки видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя (ст. 130 Конституції України) [2].

Втім, за даними Державної судової адміністрації України, рівень задоволення її бюджетних запитів у 2019 році становив 64,8 % [52].

Станом на актуальну дату, в більшості судів відсутні кошти навіть для здійснення поштових відправлень судових рішень, а Єдина інформаційна телекомунікаційна судова системи досі не функціонує належним чином.

Стан організаційного забезпечення діяльності суддів в Україні також незадовільний.

У відповідності до принципів 7 та 11 Основних принципів незалежності судових органів ООН, «держава має звернути особливу увагу на необхідність надання певних ресурсів, потрібних для функціонування судової системи, враховуючи призначення достатньої для рівня завантаженості справами кількості

суддів, забезпечення судів необхідним персоналом та обладнанням та надання суддям гідного рівня особистої безпеки, пенсійного забезпечення та заробітної плати» [33].

Як зазначала КРЄС, для розгляду справ у розумні строки, «судді повинні бути забезпечені необхідними приміщеннями, обладнанням та помічниками. За таких умов судді повинні бути свідомі своїх обов'язків та виконувати їх згідно з пунктом 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини з метою прийняття рішення упродовж розумного строку» [9].

Вже тривалий час в Україні актуальною є проблема недостатнього кадрового забезпечення суддівського корпусу, як наслідок - перевантаженість суддів. «За інформацією Державної судової адміністрації України, станом на 1 січня 2020 року штатна чисельність посад суддів апеляційних та місцевих судів, визначена відповідними наказами Державної судової адміністрації України, становить 7039 одиниць, а фактична – 5002 одиниці. Вакантними є 2044 посади суддів» [52].

Інша проблема - неналежні умови праці суддів, в тому числі недостатність залів судових засідань. «За даними Державної судової адміністрації України рівень забезпечення суддів окремими кабінетами становить 83%, залами судових засідань суди забезпечені на 70%, нарадчими кімнатами – на 22%» [52].

З огляду на зазначене, в Україні актуальною є проблема недостатнього фінансування судової влади та неналежного організаційного забезпечення, що певною мірою перешкоджає здійсненню суддями ефективного і незалежного правосуддя.

2.1.4.4. Заборона втручання у здійснення правосуддя

Статтею 126 Конституції України закріплена норма, яка забороняє вплив на суддю у будь-який спосіб [2].

«Положення частини другої статті 126 Конституції України “вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється” треба розуміти як забезпечення незалежності

суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню судьями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо» [37].

Верховний Суд неодноразово наголошував, що «під втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання» [53].

Тобто заборона втручання у здійснення правосуддя передбачає як пряме втручання, яке виявляється в зверненнях до судді в позапроцесуальній формі, висловлення погроз на адресу суддів, пропозиціях надання неправомірної вигоди судді тощо, так і «збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою впливу на безсторонність суду» [54].

В Україні проблема численних фактів здійснення тиску на суддів і втручання у діяльність суддів з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків є надактуальною [54].

Відповідно до даних Вищої ради правосуддя «частими залишаються випадки втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя з боку правоохоронних органів, адвокатів, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, інших представників органів державної влади та місцевого самоврядування, з боку громадян та їх об'єднань, а також засобів масової інформації. Так, «з початку ведення реєстру повідомлень про втручання в діяльність суддів щодо здійснення

правосуддя Рада отримала 1220 таких звернень, у 2019 році – 450 повідомлень суддів. У 2019 році Вища рада правосуддя ухвалила 115 рішень про вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя» [52].

Слід наголосити, що дії спрямовані на висловлення власного негативного ставлення до судової влади та/або окремих суддів також вважається порушенням вимог ч. 2 ст. 126 Конституції України [54].

В Україні такі втручання часто здійснюються у формі критики суддів, поширення неправдивої інформації про суддів в засобах масової інформації та у соціальних мережах, в тому числі щодо конкретних справ, які перебувають в провадженні такого судді. При чому, не має значення, чи такі дії були здійснені з боку громадських діячів чи окремих фізичних осіб, чи представників органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Безумовно, така поведінка з боку представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування є неприпустимою, оскільки вони зобов'язані демонструвати повагу до незалежності суддів і не посягати на неї (ч. 5 ст. 48 Закону України "Про судоустрій та статус суддів") [3]. В тому числі неприпустимими є висловлювання посадових осіб, що підривають авторитет і незалежність судової влади України (ст. 6 Закону України "Про судоустрій та статус суддів") [3].

Як зазначено у пункті 18 Рекомендації СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї [55].

Серед інших способів втручань в діяльність суддів, поширеною в Україні є також практика подання учасниками судового процесу завідомо необґрунтованих дисциплінарних скарг на дії судді [52].

Про всі випадки втручання будь-яких сторонніх осіб в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, суддя зобов'язаний негайно про це повідомити до Вищої

ради правосуддя та до Генерального прокурора (п. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [3].

За втручання в діяльність судді в будь-якій формі з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення передбачена кримінальна відповідальність, встановлена ст. 376 КК України [56].

З огляду на зазначене, в Україні існує суттєва проблема із реалізацією заборони будь-якого впливу на суддю, гарантованої ст. 126 Конституції України, а тому існує потреба в створенні дієвого механізму, який би унеможливив здійснення тиску на суддів і втручання у їх діяльність та забезпечив притягнення до відповідальності кожної особи, що зазіхнула на незалежність суддів.

2.1.4.5. Інші гарантії незалежності суддів

Серед інших гарантій незалежності суддів можна виділити наступні: належне матеріальне та соціальне забезпечення судді, особливий порядок притягнення судді до відповідальності та його недоторканність, передбачена законом відповідальність за неповагу до суду чи судді, функціонування органів суддівського врядування та самоврядування, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна.

Не менш важливу роль в системі гарантій незалежності суддів відіграє належне матеріальне та соціальне забезпечення судді. Це зумовлено не лише почесністю суддівської посади та суспільною значущістю її функцій, а й необхідністю протидії корупції серед суддівського корпусу для забезпечення незалежності і безсторонності суду.

У рекомендації № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Про незалежність, дієвість та роль суддів» наголошується на прямому обов'язку держави забезпечити те, щоб статус і винагорода суддів відповідали гідності їхньої професії та відповідальності, яку вони беруть на себе [34]. Європейською хартією про закон

«Про статус суддів» передбачено, що «розмір винагороди може залежати від стажу судді, характеру виконуваних суддею посадових обов'язків, а також від важливості завдань, що покладена на суддів, причому оцінка вказаних чинників повинна здійснюватися на умовах гласності» [60].

Гарантіями, спрямованими на належне матеріальне та соціальне забезпечення судді, є, зокрема, «надання суддям за рахунок держави матеріального забезпечення (суддівська винагорода, пенсія, щомісячне довічне грошове утримання тощо) та надання їм у майбутньому статусу судді у відставці» [57]. При цьому «статус судді та його елементи, зокрема матеріальне забезпечення судді після припинення його повноважень, є не особистим привілеєм, а засобом забезпечення незалежності працюючих суддів і надається для гарантування верховенства права та в інтересах осіб, які звертаються до суду та очікують неупередженого правосуддя» [57].

Отже, належне матеріальне та соціальне забезпечення судді є важливою передумовою для здійснення ним незалежного та ефективного правосуддя та зменшення ризиків неправомірного «матеріального» впливу на суддю.

Ще однією важливою складовою незалежності суддів є їхня недоторканність, а також передбачений законом особливий порядок притягнення судді до відповідальності.

Як наголосив Конституційний суд України «недоторканність суддів є одним із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом» [37].

Виходячи з положень ст. 126 Конституції України та ст. 482 КПК України затримання судді чи його утримання під вартою чи арештом може здійснюватися виключно за згодою Вищої ради правосуддя, окрім випадків, коли суддю було затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [2], [8].

Причому принцип недоторканності судді стосується не лише можливості затримання судді виключно за згодою Вищої ради правосуддя, а й поширюється, на особливості кримінального провадження щодо суддів, зокрема, особливості проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення про підозру та тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, що регулюється ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України [2], [8].

Отже, передбачений Конституцією України особливий порядок притягнення судді до кримінальної відповідальності, насамперед, спрямований на недопущення протиправного впливу на суддю, спроб перешкодити його діяльності, в тому числі з боку працівників правоохоронних органів.

Втім, наведене не звільняє суддів від відповідальності за вчинені ними кримінальні правопорушення. Суддя несе відповідальність відповідно до чинного законодавства на рівних умовах з усіма громадянами, проте з дотриманням встановлених Конституцією України гарантій його недоторканності.

В контексті відповідальності суддів варто також звернути увагу на дисциплінарну відповідальність суддів. Так, неналежне виконання суддею своїх професійних обов'язків, в тому числі порушення норм суддівської етики та стандартів поведінки, є підставою для застосування до нього заходів дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому законами України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя» [3], [4].

Вичерпний перелік підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності наведений в ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Первинним органом, який здійснює дисциплінарні провадження щодо суддів, є Дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя. Порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів визначений главою 4 розділу 2 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [4].

Так, за наявності ознак дисциплінарного проступку судді право на звернення з дисциплінарною скаргою на такого суддю має будь-яка особа. Втім, дисциплінарне провадження розпочинається не лише після отримання дисциплінарної скарги скаргником, але і за ініціативою Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у випадках, визначених законом (стаття 42 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [4].

У разі встановлення Вищою радою правосуддя в поведінці судді ознак дисциплінарного проступку, на суддю може бути накладено дисциплінарне стягнення. З урахуванням принципу пропорційності та зважаючи на характер дисциплінарного проступку, його наслідки, до судді може бути застосоване дисциплінарне стягнення у виді: попередження, догани або суворой догани з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді, подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя з обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, подання про переведення судді до суду нижчого рівня чи про звільнення судді з посади (стаття 50 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», стаття 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4], [3].

При цьому, протягом десяти днів з дня ухвалення Дисциплінарною палатою відповідного рішення, суддя, щодо якого ухвалено відповідне рішення, має право оскаржити рішення Дисциплінарної палати у дисциплінарній справі до Вищої ради правосуддя (стаття 51 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [4].

Отже, особливий порядок притягнення судді до відповідальності, як кримінальної, так і дисциплінарної, відіграє важливу роль в забезпеченні незалежності суддів, не допускаючи при цьому всюдозволеність і безвідповідальність суддів, що також забезпечує якість та ефективність правосуддя.

Не менш важливим критерієм ефективності правосуддя є суспільна довіра та повага до судової влади, про що детальніше мова буде йти у наступних розділах. Водночас, в якості гарантії незалежності суддів законодавством передбачена відповідальність за неповагу до суду чи судді (ст. 129 Конституції України) [2].

Так, ст. 185-3 КУпАП за прояв неповаги до судді передбачена адміністративна відповідальність. Розмір штрафу варіюється від п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що станом на актуальну дату становить від 850 грн до 4250 грн, а за повторне протягом року після накладення адміністративного стягнення порушення, - передбачена санкція у формі виправних робіт на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб [58].

Втім, зважаючи на численність випадків притягнення до адміністративної відповідальності на підставі ст. 185-3 КУпАП, встановлений цією статтею розмір штрафу, на наш погляд, не є достатнім.

Отже, прояви неповаги до суддів не лише підривають авторитет судової влади, а й довіру суспільства до суду, що є важливим елементом в механізмі гарантування незалежності суддів.

Важливою складовою механізму забезпечення незалежності суддів та самостійності судової влади в цілому є функціонування органів суддівського врядування та самоврядування. Так, окрім інституційної незалежності судової влади, важливу роль в забезпеченні незалежності судової влади в цілому та суддів окремо відіграє внутрішня самостійність судової влади, що, зокрема, забезпечується функціонуванням органів суддівського самоврядування.

Згідно зі ст. 130¹ Конституції України та ст. 126 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє суддівське самоврядування [2], [3].

В Україні суддівське самоврядування здійснюється через збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду, Раду суддів України, з'їзд суддів України (ст. 127 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [3].

Заслуговує уваги також питання державного захисту особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, що гарантується ст. 126 Конституції України [2].

Так, відповідно до ст.140 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» судді, члени їхніх сімей та їхнє майно перебувають під особливим захистом держави. Служба судової охорони, органи правопорядку зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їхнього майна, якщо від судді надійде відповідна заява [3].

Виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей покладено на Службу судової охорони, яку було створено наприкінці 2015 року [59]. Тим не менше, станом на дату цієї роботи, у зв'язку з недостатнім фінансуванням судової системи формування Служби судової охорони затримується [52].

Втім, за вчинені у зв'язку зі здійсненням правосуддя посягання на життя і здоров'я судді, знищення чи пошкодження його майна, погроза вбивством, насильством чи пошкодженням майна судді або членів його сім'ї передбачена кримінальна відповідальність, встановлена статтями 377 – 379 Кримінального кодексу України [56].

2.2. Доступність правосуддя

Фундаментальність права на судовий захист зумовлена, зокрема, тим, що судовому захисту підлягають всі без винятку права та свободи людини. Без належної реалізації права на судовий захист фактично неможлива реалізація інших прав. У зв'язку з цим критично важливим є забезпечення доступності правосуддя,

тобто юридичної і фактичної можливості кожної людини безперешкодно звертатися до суду для захисту своїх прав [61].

Критерій доступності правосуддя є також одним із показників ефективності правосуддя, адже, насамперед, свідчить про можливість всіх бажаючих вільно і безперешкодно використовувати інститут судового захисту для забезпечення своїх прав та законних інтересів, а також демонструє рівень довіри суспільства до суду.

Право на доступ до правосуддя прямо не передбачено ні в національному законодавстві України, ні в міжнародних договорах, проте фактично впливає з відповідних норм статей 8 та 55 Конституції України та інших законів України, наприклад статті 4 ЦПК України та статті 5 КАСУ, а також п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ у своєму рішенні по справі «Bellet v. France» наголосив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [62], [63].

Причому фундаментальність права на судовий захист підтверджується, зокрема, тим, що воно належить до прав, які не підлягають обмеженню навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України) [2], а отже доступ громадян до правосуддя повинен бути забезпеченим навіть у випадку введення на території України воєнного стану. Стаття 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється [64]. У зв'язку з цим, попри повномасштабне вторгнення російських окупаційних військ на територію України 24 лютого 2022 року та пошкодження чи руйнування великої кількості будівель суду, для забезпечення кожній людині доступу до правосуддя

суди продовжують функціонувати з урахуванням обставин та ситуації, що склалася на відповідній території. Так, 3 березня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів», яким встановлено, що «у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено» [65]. Наказом Голови Верховного Суду від 4 березня 2022 року було встановлено особливий режим роботи судів та запроваджено відповідні організаційні заходи. Зокрема, судам дозволяється приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом у разі виникнення загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, суддів та працівників апарату суду, а справи, які не є невідкладними, розглядатимуться лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження. Крім того, у випадку, якщо судом не було припинено здійснення судочинства, учасникам судових процесів було надано можливість подавати заяву про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями або про розгляд справи у режимі відеоконференції, а сам факт запровадження воєнного стану визнано поважною причиною для поновлення процесуальних строків. Низку рішень та рекомендацій щодо особливостей роботи судів в умовах воєнного стану було також прийнято Радою Суддів України [66], [67].

Таким чином, на державу та судову гілку влади зокрема покладається обов'язок із створення відповідних механізмів для забезпечення постійного доступу до правосуддя для кожної людини незалежно від будь-яких обставин.

В цілому доступність суду слід розглядати як невід'ємний елемент права на судовий захист, що передбачає, що «особі має бути забезпечена можливість

звернутись до суду для вирішення певного питання і з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права» [61].

Заслуговує уваги позиція О. М. Овчаренко, яка вважає, що право на доступ до суду реалізується за допомогою організаційно-правових та матеріальних (економічних) гарантій. Якщо перші передбачають побудову системи судів таким чином, щоб вони були максимально приближені та доступні для населення, встановлення та дотримання чіткого порядку відкриття провадження у справі та процедуру і розумні строки її розгляду, дотримання процесуальних прав учасників справи, можливість оскарження рішень та їх реальне виконання, то до матеріальних (економічних) гарантій належить організація судочинства у такий спосіб, щоб всі зацікавлені особи мали змогу звернутись до суду незалежно від їх майнового статусу, малозабезпеченим верствам населення надавалися безоплатні юридичні консультації та інша юридична допомога, а фінансування діяльності судів здійснювалося державою для забезпечення їх незалежності [68]. Схожої позиції дотримується Ю.Ю. Чуприна, яка стверджує, що «особа повинна мати фактичний (реальний) доступ до установ судової системи, включаючи фінансові перешкоди у вигляді надмірного судового мита та судових витрат, апеляцію, строки позовної давності та ін.» [69].

Дещо ширший підхід у Л. М. Москвич, яка пропонує оцінювати рівень забезпечення критерію доступності правосуддя за допомогою трьох показників: «1) показник фізичної доступності (чи територіально наближені суди до населення; чи є відкритими судові процедури або інформація про функціонування суду; чи зручні та безпечні приміщення суду; чи доступна інформація про місце розташування та режим роботи суду); 2) показник фінансової доступності (чи справедливий і розумний розмір судових витрат; чи запроваджено процесуальний механізм відстрочення або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави; чи діє інститут надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення); 3) показник

процесуальної доступності (чи не занадто ускладнена (формалізована) процедура доступу до суду за захистом прав і свобод; чи передбачені зразки документів (заяв, клопотань тощо); чи діє інститут правової допомоги; чи забезпечена процедура вільного доступу до судових рішень; чи доступна інформація щодо порядку подання документів, порушення провадження, руху судової справи тощо)» [17].

Отже, основний зміст доступності правосуддя полягає у можливості будь-якої людини звернутися до суду без необґрунтованих обмежень чи перешкод.

Водночас, як неодноразово стверджував ЄСПЛ, зокрема у рішенні по справі «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany» право на доступ до суду, що гарантується статтею 6 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не є абсолютним. Так, «воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Однак Суд повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції; він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не буде відповідати ст. 6 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою» [62], [70].

До таких обмежень можна, наприклад, віднести сплату судового збору, обмеження строку звернення до суду строком позовної давності, а також встановлені строки на апеляційне чи касаційне оскарження, вимоги до форми і змісту документів, що направляються до суду. Втім, наведені обмеження мають законну мету і відповідають критерію пропорційності [69].

Обмеженість строків на звернення до суду та оскарження судових рішень є виправданим заходом, що обумовлений необхідністю дотримання принципу правової визначеності. Тим не менше, з метою забезпечення балансу між

принципом правової визначеності та забезпеченості прав людини на доступ до правосуддя та оскарження судового рішення законодавством різних країн передбачається можливість поновлення відповідного строку, якщо він був пропущений з поважних причин [71]. У рішенні у справі «Шокін проти України» ЄСПЛ наголошував, що «встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення повинно застосовуватися з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, слід звертати увагу на обставини справи» [71], [72]. Так, «суворе застосування строку без урахування обставин справи може бути непропорційним щодо цілі забезпечення правової визначеності та належного здійснення правосуддя, а також перешкоджати використанню доступних засобів правового захисту» [71], [72].

Очевидно, що встановлення вичерпного переліку поважних причин пропуску строків позовної давності чи оскарження є неможливим, а тому вони мають розглядатися суддею в кожній справі окремо. Водночас, відповідно до практики ЄСПЛ при розгляді питання щодо поновлення відповідного строку суд повинен враховувати наступні чинники: «1) особливі обставини кожної конкретної справи у системному зв'язку з причинами пропуску строку на звернення до суду; наявність причин непереборного та об'єктивного характеру пропуску строку на звернення до суду; 2) характер права, для захисту якого надійшло звернення до суду, та його значення для сторін; 3) період, який минув з моменту пропуску строку, правові наслідки його поновлення або не поновлення; 4) наявність публічного (суспільного та, меншою мірою, державного) інтересу у справі; 5) фундаментальність значення справи для судової та правозастосовної практики» [71].

Отже, попри закріплення чітких строків для звернення до суду та оскарження судових рішень, законодавством допускається можливість поновлення таких строків у випадку поважності причин пропуску, що слугує важливою гарантією для забезпечення кожній людині судового захисту її прав та законних інтересів.

Як показує практика, перешкодою для доступу до суду для різних верств населення є також необхідних понесення судових витрат, зокрема сплати судового збору та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Важливою складовою доступності правосуддя є саме економічний чинник, що включає «розумний розмір судового збору й забезпечення процесуального механізму відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судового збору» [73].

Так, чинне процесуальне законодавство України при подачі до суду позовної заяви, заяви про видачу судового наказу, апеляційної чи касаційної скарги тощо або для вчинення інших процесуальних дій, наприклад, подання заяви про забезпечення доказів або забезпечення позову, вимагає сплати судового збору та долучення до відповідного процесуального документу документа, що підтверджує сплату судового збору або документів, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Порядок сплати судового збору, його ставки визначені в Законі України «Про судовий збір» [74]. Недотримання цієї вимоги має наслідком залишення позовної заяви або іншого процесуального документа без руху та його подальшого повернення у випадку, якщо відповідний недолік не буде усунений позивачем протягом встановленого судом строку (стаття 185 ЦПК України, стаття 174 ГПК України, стаття 169 КАСУ) [7], [6], [75].

Цікаво, що відповідно до пункту D Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя «відкриття провадження не повинно обумовлюватися сплатою державі будь-якої грошової суми, розміри якої не є розумними для даного виду справи. Судові витрати, які становлять явну перешкоду для доступу до правосуддя, слід по можливості скоротити чи анулювати. Слід переглянути систему судових витрат загалом з погляду її спрощення» [76].

Водночас, встановлення розумних розмірів судового збору є виправданим та слугує певним стримуючим фактором для уникнення випадків подання завідомо

безпідставних та необґрунтованих позовів. Однак слід погодитись з думкою М. Б. Гарієвської, яка наголошує на необхідності «дотримання балансу між інтересами держави щодо стягнення судового збору за розгляд справи та забезпеченням права особи на доступ до правосуддя. При встановленні ставок судового збору доцільно керуватись критерієм «розумності», тобто розмір судового збору повинен бути таким, що може бути сплаченим заявником із врахуванням його фінансового положення. Адже не виправдано великі ставки судового збору можуть розглядатись як такі, що непропорційно обмежують право на доступ до правосуддя» [73]. З огляду на зазначене в законодавстві України ставки судового збору диференційовані залежно від суб'єкта звернення до суду та суті вимог заявника. Крім того, встановлюються додаткові гарантії для осіб, які мають певні фінансові проблеми для того, щоб забезпечити таким особам право на доступ до правосуддя. Так, Законом України «Про судовий збір» передбачені положення щодо відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати за окремих умов, враховуючи майновий стан сторони (стаття 8). До того ж, стаття 5 цього закону визначає вичерпний перелік підстав звільнення окремих категорій осіб в окремих справах від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях [74].

Як слушно зазначає С. Е. Устюшенко слід розділяти «випадки звільнення від оплати судового збору відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» та випадки, коли судовий збір взагалі не сплачується відповідно до ч. 2 ст. 3 цього закону. Різниця полягає в тому, що звільнення від оплати судового збору є пільгою, яка надається законом особі, яка належить до тієї чи іншої категорії осіб або позивачам у конкретних категоріях справ. Інша сторона такої пільги не має, а тому у випадку програшу нею справи суд стягує з такої сторони судовий збір у встановленому законом розмірі. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», відсутній об'єкт справляння судового збору, а тому судовий збір не стягується з жодної сторони» [77].

Таким чином, принцип доступності правосуддя вимагає встановлення судового збору в такому розмірі, щоб він не став перешкодою для звернення людини до суду.

Ще однією перешкодою для ефективного правосуддя є надмірним формалізм, з яким часто стикаються громадяни при зверненні до суду.

Безсумнівно, встановлення чітких вимог до форми і змісту документів, що направляються до суду, є виправданим та об'єктивно необхідним заходом, оскільки сприяє досягненню правової визначеності та належному здійсненню правосуддя.

ЄСПЛ якраз розмежовував поняття формалізму та надмірного формалізму. Якщо «формалізм є явищем позитивним та необхідним, оскільки забезпечує чітке дотримання судами процесу», то «надмірний ж формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду» [78].

Верховний Суд, посиляючись на практику ЄСПЛ, підкреслював на необхідності уникнення «занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним. Надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття позовної заяви або скарги є порушенням права на справедливий судовий захист» [78].

Проблема надмірного формалізму особливо часто виникає при поданні доказів до суду та засвідчення їх копій, а також підтвердження повноважень представників. Наприклад, на практиці суди вимагають неухильного додержання вимог Уніфікованої системи організаційно-розпорядчої документації "Вимоги до оформлювання документів" ДСТУ 4163-2003, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України №55 від 07.04.2003 р. щодо засвідчення копії документу на кожній сторінці [79], що дуже часто створює чимало незручностей для суб'єкта звернення до суду з огляду на значну кількість таких документів, навіть попри наявність правових позицій Верховного Суду про можливість засвідчення копій доданих до позовної заяви документів шляхом проставлення

відмітки про засвідчення копії документа на останньому аркуші прошитого та пронумерованого документа [78].

Окрім зазначеного, на рівень доступності правосуддя впливають також низка інших чинників, як-от інформаційна обізнаність, територіальна наближеність до суду тощо [68].

Так, наприклад, «однією з важливих умов доступності правосуддя є поінформованість особи про організацію і порядок діяльності судів. Правосуддя не стане доступним, якщо система судів лишатиметься для особи складною та незрозумілою щодо визначення компетентного суду для вирішення її справи» [80].

Гострою проблемою для мешканців невеликих сіл, селищ та міст залишається питання територіальної доступності суду, його географічної наближеності, числі наявності розвиненої транспортної мережі, функціонування поштових служб тощо.

Отже, доступність правосуддя забезпечує реалізацію гарантованого права людини на звернення до суду без будь-яких невинуватених перешкод, які можуть проявлятися в обмеженні строків звернення до суду, пов'язаних із цим надмірних розмірів витрат та надмірного формалізму при відкритті провадження.

2.3. Строки судового розгляду

Істотною складовою ефективності правосуддя є строки судового розгляду, які повинні відповідати критерію розумності. Недотримання розумних строків розгляду справи не лише підриває ефективність правосуддя, але й сприяє зниженню рівня довіри до суду.

Не зважаючи на чисельні вжиті заходи, спрямовані на реформування судової системи, проблема ефективності судової влади в Україні є чи не найбільш актуальною сьогодні. Так, згідно з даними Аналітичного огляду стану здійснення цивільного судочинства у I півріччі 2021 року «середня тривалість розгляду цивільної справи становить 93 дні» [81], а «відсоток справ та матеріалів, загальний термін проходження яких триває понад 1 рік, становить 25,7 %» [81]. Якщо

розглядати дані, наведені у Аналізі стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році, «у звітному періоді 70 % справ і матеріалів (349 640) місцеві адміністративні суди розглянули у строк, що не перевищив трьох місяців. Строк розгляду 26 % (127 383) справ і матеріалів перевищив три місяці. Відсоток справ і матеріалів, у яких термін розгляду перевищив один рік, становив 3 % (15 362). Відсоток справ і матеріалів, розгляд яких тривав понад два роки та понад три роки в сукупності, становив 1 %, або 2291 та 1417 справ і матеріалів відповідно» [82].

Цікаво, що більш скарг проти України, які зараз перебувають на розгляді ЄСПЛ здебільшого стосуються невиконання рішень національних судів і надмірної тривалості судових проваджень [83].

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [36]. Відповідно, тривалість судового розгляду справи, що виходить за межі розумного строку, вважається порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [84].

Станом на сьогодні чітке визначення розумного строку відсутнє в законодавстві, крім того, немає усталеного підходу в судовій практиці. Водночас, процесуальне законодавство України постійно оперує цим поняттям. Так, відповідно до частини 3 статті 2 ЦПК України одним з основних принципів цивільного судочинства є розумність строків розгляду справи судом, а відповідно до статті 121 суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій; строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства [7]. Аналогічні положення передбачені в статтях 2, 114 ГПК України, статтях 2, 119 КАСУ, статтях 7, 28 КПК України [75], [6], [8].

КАСУ під терміном «розумний строк» розуміє найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без

невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах (пункт 11 частини першої статті 4 КАСУ) [6].

При цьому, процесуальне законодавство України не встановлює чітку кількість днів, яка б відповідала критерію розумності строків, але передбачає граничні строки розгляду справ. Наприклад, у цивільному судочинстві граничний строк розгляду справи в порядку загального позовного провадження в суді першої інстанції становить 125 днів, з яких для відкриття провадження у справі суду надається 5 днів з дня надходження до суду позовної заяви або заяви про усунення недоліків (ч. 1 ст. 187 ЦПК України), 60 днів з дня відкриття провадження у справі на проведення підготовчого провадження, строк якого може бути продовжено ще на 30 днів (ч. 1 ст. 210 ЦПК України) та 30 днів на розгляд справи по суті. Для спрощеного позовного провадження строк розгляду справи є меншим та становить 65 днів (5 днів з дня надходження до суду позовної заяви або заяви про усунення недоліків на відкриття провадження у справі та 60 днів з дня відкриття провадження у справі на розгляд справи по суті (ст. 275 ЦПК України) [7]. Аналогічні строки передбачені для господарського та адміністративного судочинства. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що розумний строк в будь-якому випадку не повинен перевищувати закріплені законодавством граничні строки розгляду справи.

Втім, на наш погляд, чітка регламентація строків для тих чи інших процесуальних дій, в тому числі строків розгляду справ, не можна вважати достатнім заходом для підвищення ефективності судової влади, оскільки це спричиняє певний психологічний тиск на суддів, об'єктивно не може врахувати ступінь складності справ, що може спричинити винесення недостатньо обґрунтованих або передчасних рішень.

Зважаючи на це, цілком слушним є підхід ЄСПЛ щодо того, що розумність строків судового розгляду слід визначати виходячи з обставин відповідної справи та беручи до уваги сформовані практикою критерії. Критерії оцінки розумності строків судового розгляду були сформульовані у справах «Федіна проти України»

[85], «Смірнова проти України» [86], «Матіка проти Румунії» [87] та інших [88]. Такими критеріями є: правова та фактична складність справи (що залежить від характеру фактів, які потрібно встановити, їх давністю, кількості вимог, свідків, необхідних процесуальних дій, проведення експертиз, стану правового регулювання та ін.); поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу (зокрема, з чиєї вини відбувається затримка розгляду справи); поведінка органів державної влади (насамперед суду, дотримання ним встановлених процесуальних строків та прав учасників справи); характер процесу та його значення для заявника [88].

Наприклад, ЄСПЛ у справі «Претто проти Італії» не підтвердив порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в частині недотримання розумних строків розгляду справи про відступлення землі протягом трьох з половиною років зважаючи на складнощі із застосуванням нового закону. У зв'язку з цим затримка судового розгляду до розгляду аналогічної справи судом вищої інстанції було виправданим та «розумним» [89], [90].

Щодо поведінки заявника, яскравим прикладом може слугувати справа «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії», в якій ЄСПЛ наголосив, що від заявника очікується готовність брати участь у судових засіданнях, утримуватися від дій, що призводять до затримки розгляду справи, а також використовувати всі засоби національного законодавства для пришвидшення судового розгляду [89], [91].

Щодо значення справи для заявника, то «без зволікань повинні розглядатися справи про піклування про дітей і права доступу до них (справа «Нуутінен проти Фінляндії»), трудові спори (справа «Карнаушенко проти України») та справи, пов'язані з травматизмом (справа «Дульський проти України»), а також інші справи, при розгляді яких важлива терміновість» [89]. Наприклад, у справі «Науменко проти України», що стосувались отримання нею соціальних пільг та пенсії як ліквідатора наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, ЄСПЛ підкреслив, що

зважаючи на стан здоров'я заявниці та її скрутне фінансове становище заявниці, розгляд справи у максимально швидкі строки має важливе значення [89], [92].

Цікаво також, що згідно з позицією КРЄС, викладеною у висновку №6 (2004) щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів «ухвалення рішення в розумні строки є також важливим елементом його якості. Проте "якість" правосуддя не можна ототожнювати з простою "продуктивністю". Якісний підхід повинен також брати до уваги здатність судової системи відповідати вимогам, які до неї висуваються, з урахуванням загальних цілей системи, серед яких швидкість процесу є лише одним з елементів» [93].

Звичайно, що для розгляду справ у розумні строки судді повинні бути забезпечені необхідними приміщеннями, обладнанням та помічниками [9].

В Україні актуальною є проблемою кадрового забезпечення суддівського корпусу в Україні та його фінансування, що має наслідком перевантаженість суддів, їх неналежні умови праці, в тому числі недостатність залів судових засідань, що неминує призводить до порушення строків розгляду справ.

Варто також звернути увагу на те, що критерій розумності строків охоплює не лише строки судового розгляду безпосередньо, а й строки виконання судового рішення. Згідно з позицією ЄСПЛ строк судового розгляду починає спливати з моменту відкриття провадження у справі, а закінчується не в момент винесення остаточного рішення у справі останньою інстанцією, а в момент виконання остаточного рішення по справі, адже виконавче провадження є невід'ємною частиною судового розгляду [94].

Таким чином, «розумність» строків розгляду справи є важливою гарантією для забезпечення справедливого судового розгляду та слугує критерієм ефективності правосуддя. Розумними строками є такі строки розгляду справи та виконання судового рішення, які забезпечують реальний захист прав та законних інтересів зацікавленої особи. Попри відсутність чітко визначених «розумних» строків, при

розгляді справи суд зобов'язаний виходити із обставин справи, її значення для особи, а також її поведінки.

2.4. Якість судового рішення

Належне виконання завдань щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, поставлених перед судовою владою, напряду залежить від якості здійснення правосуддя. Основним показником якості правосуддя є якість судового рішення [69].

Розглянемо, які вимоги до написання судових рішень передбачені національним законодавством та міжнародними стандартами.

Насамперед, «щоб бути якісним, судові рішення повинно сприйматися сторонами та суспільством у цілому як таке, що стало результатом коректного застосування юридичних правил, справедливого процесу та правильної оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно реалізованим. Лише в такому випадку сторони будуть переконані, що їхню справу було розглянуто й вирішено справедливо, а суспільство сприйме ухвалене рішення як фактор відновлення суспільної гармонії» [95].

Велика хартія суддів передбачає, що «судові документи та судові рішення повинні бути написані в доступній формі, простою і зрозумілою мовою. Судді повинні видавати обґрунтовані рішення, які оприлюднюються протягом розумного строку, на основі результатів справедливого і публічного розгляду» [96]. Погоджуємось з наведеним твердженням щодо мови викладу судового рішення, адже надмірно формалістський стиль написання судових рішень та використання специфічної термінології може призвести до зростання віддаленості між судами та суспільством, підірвати довіру пересічних людей.

В процесуальних кодексах України визначається, що судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим (ст. 263 ЦПК України) [7].

Отже, однією з рис, якими повинне володіти «якісне» рішення є його обґрунтованість.

Як неодноразово стверджував Верховний Суд, «обґрунтування судового рішення, його мотивування та аргументація - це ключовий критерій якості окремого судового рішення, за яким оцінюється ефективність діяльності всієї судової системи» [97].

Згідно з процесуальним законодавством України обґрунтованим вважається рішення, яке ухвалюється на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ч. 5 ст. 263 ЦПК України) [7].

Як слушно зазначала Консультативна рада європейських суддів, «належне обґрунтування судового рішення є імперативом, яким не можна нехтувати в інтересах швидкості розгляду» [93]. «Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а насамперед є гарантією проти свавілля... Підстави прийняття рішення мають бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими. Вони повинні давати можливість читачеві простежити логіку міркувань, які привели суддю до ухваленого ним рішення» [95]. Тобто обґрунтоване рішення, в якому надається оцінка доводам сторін, наявним у справі доказам, аргументується застосування відповідних правових норм, фактично слугує підтвердженням для сторін справи, що їй було вирішено з урахуванням принципів законності, об'єктивності та справедливості і жоден факт чи доказ не залишився поза увагою судді.

Незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору є окремою підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності відповідно до підпункту б) пункту 1 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3].

Втім, судові рішення не повинні бути надмірно великими за обсягом, «оскільки необхідно знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням

ухваленого рішення» [95]. Так, у справі «Проніна проти України» ЄСПЛ наголосив, що «пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зобов'язує суди давати вмотивування своїх рішень, хоч це не може сприйматись, як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення» [98].

Тобто вимога обґрунтування судових рішень спрямована на те, щоб продемонструвати сторонам справи, що вони були почуті, а їх доводи не були проігноровані. До того ж, залежно від рівня обґрунтованості рішення стороною вирішуватиметься питання доцільності оскарження такого рішення [99].

Окрім вимоги щодо належного обґрунтування судового рішення, важливими є аспекти його відповідності принципам верховенства права та законності [7].

Так, згідно з частинами четвертою та п'ятою статті 263 ЦПК України законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду [7].

Консультативна рада європейських суддів також наголошувала на тому, що «судді повинні послідовно застосовувати закон. Якщо суд вирішує відійти від попередньої судової практики, у рішенні слід чітко на це вказати» [95]. Як роз'яснював Верховний Суд, «з метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій Велика Палата Верховного Суду повинна мати ґрунтовні підстави: її попередні рішення мають бути помилковими, неефективними чи застосований у цих рішеннях підхід має очевидно застарілий характер внаслідок розвитку в певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання» [100].

Таким чином, ключовими елементами, що сприяють досягненню високої якості рішень є його обґрунтованість, правильна оцінка фактичних і юридичних обставин справи, а також правильне застосування правових норм і принципів.

Окрема увага також приділяється питанню структурованості судових рішень. Керуючись пунктами 8, 11 постанови Пленуму Верховного Суду України №14 "Про судові рішення у цивільній справі" від 18 грудня 2009 року «ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясным, чітким, і обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. У мотивувальній частині рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог» [101].

Очевидно, що ухвалення якісних рішень щонайменше потребує достатніх людських, фінансових та матеріальних ресурсів. Водночас, головною гарантією високої якості судових рішень є саме професійність суддів. На думку КРЕС, «якість юридичної освіти і підготовки суддів та інших представників юридичної професії має першорядне значення для забезпечення високої якості судових рішень» [95]. Крім того, якість судового рішення залежить і від якості законів, що приймаються законодавчими органами [93].

Одним з механізмів, спрямованих на забезпечення якості правосуддя, є також перегляд судових рішень апеляційними та касаційними судами. Дані Аналітичного огляду стану здійснення цивільного судочинства у I півріччі 2021 року свідчать, що в результаті апеляційного перегляду судових рішень було залишено без змін 17,9 тис. судових рішень, що становить 54,3 % від загальної кількості переглянутих; скасовано 12,4 тис. судових рішень або 37,6 % від загальної кількості переглянутих; а змінено 2,7 тис. судових рішень, що становить 8,1 % від загальної кількості переглянутих. В ході розгляду касаційних скарг протягом зазначеного періоду було «скасовано 2,2 тис. судових рішень, ухвалених місцевими чи апеляційними судами, що становить 35,3 % від переглянутих (6,3 тис.); змінено 333 судових рішення, або 5,3 % від переглянутих» [81]. Схоже пропорційне співвідношення відображене в Аналізі стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році [82].

Отже, якість судового рішення, насамперед, залежить від якості його мотивування та обґрунтування. Водночас, судові рішення повинні бути зрозумілими для кожної пересічної людини та викладені простою мовою.

2.5. Професійна компетентність суддів

Ефективне здійснення незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя неможливе без належного рівня компетентності суддів.

Можна чітко прослідкувати тісну пов'язаність питання професіоналізму судді з іншими складовими ефективності правосуддя, такими як якість судових рішень, законність, дотримання розумних строків розгляду справ тощо. Тому цілком поділяємо думку Л. М. Москвич, яка стверджувала, що «головною фігурою судової системи є суддя. Саме від його професійного досвіду, знань, навичок, індивідуальних особистісних характеристик, правової культури, праворозуміння залежить якість судового рішення: наскільки воно буде правовим і справедливим» [17].

Старанне й неупереджене виконання суддею покладених на нього обов'язків та підтримання своєї професійної компетенції на належному рівні є ключовими обов'язками судді, чітко передбаченим в статті 5 Кодексу професійної етики суддів [102]. Згідно з Бангалорськими принципами поведінки суддів, принцип компетентності суддів є одним із стандартів етичної поведінки суддів. Застосування цього принципу передбачає те, що «суддя вживає розумних заходів для збереження та розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх обов'язків» [39]. «Судді повинні забезпечувати високий рівень професійної компетентності за допомогою базової підготовки та подальшого навчання, що забезпечить їм належну кваліфікацію» [9]. З цього випливає, що вимога щодо належного рівня професійної підготовки та кваліфікації застосовується не лише при відборі суддів, але й протягом усього терміну суддівських повноважень.

В літературі виділяють наступні показники компетентності суддів: «1) показник якісного добору кандидатів на посади суддів (чи передбачені ефективні механізми оцінювання професійних якостей кандидатів; чи запроваджені конкурсні засади в процедуру добору суддівських кадрів; чи проводиться психодіагностичне дослідження особистості кандидатів на посаду судді; чи існує інститут професійної підготовки суддів); 2) показник рівня кваліфікації суддів (чи запроваджено інститут спеціалізації суддів; чи передбачено обов'язок судді підвищувати свою кваліфікацію; чи діє механізм контролю за рівнем кваліфікації судді; чи передбачено інститут позбавлення статусу судді внаслідок низької кваліфікації)» [17].

На думку інших науковців, компетентність судді складається з таких компонентів: «1) обізнаність судді в питаннях чинного законодавства і практики його застосування (забезпечується системою освіти і перевіряється ще до призначення його на посаду); 2) рівень підготовленості судді до розгляду конкретної справи (забезпечується його діями щодо вивчення справи, нормативного матеріалу й положень судової практики, що стосуються даного питання в кожній конкретній справі); 3) вивчення нової інформації про зміни чинного законодавства й про виникнення нових підходів у правозастосуванні, що зустрічаються в судовій практиці (забезпечується самопідготовкою судді, періодичним підвищенням кваліфікації, проходженням відповідного навчання); 4) психологічна придатність особи до суддівської роботи» [68]. Обидва підходи видаються цілком слушними.

Забезпечення формування високопрофесійного компетентного суддівського корпусу, як і подальша підтримка професійного рівня суддів, реалізується шляхом запровадження спеціальної процедури відбору суддів, в тому числі встановлення посилених кваліфікаційних вимог для них, а також різноманітних способів підвищення професійного рівня після призначення судді на посаду [103].

Процедура призначення судді та перевірки його відповідності встановленим законодавством вимогам була описана у попередніх розділах.

Підтримання професійного рівня після призначення на посаду реалізується шляхом проходження підготовки, обміну досвідом, участі у науково-практичних заходах [104].

Окрім зазначеного, високий статус судді як єдиного носія судової влади вимагає встановлення високих стандартів поведінки суддів, які б сприяли утвердженню суспільної довіри та поваги до судової влади. Самі вимоги до поведінки судді будуть детальніше розглянуті у наступних розділах.

Отже, в силу свого особливого правового статусу суддя зобов'язаний підтримувати свою кваліфікацію на високому рівні, постійно професійно вдосконалювати себе та займатися своїм професійним зростанням, що слугує запорукою здійснення ефективного правосуддя.

2.6. Виконання судових рішень

Важливим елементом права на справедливий судовий розгляд є виконання судових рішень, адже правосуддя не може визнаватися дієвим та ефективним, якщо рішення не будуть своєчасно виконуватися.

Невиконання судових рішень є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [105]. При чому, як слушно вказував ЄСПЛ, «невиконання остаточного обов'язкового судового рішення робить право кожного на судовий захист ілюзорним» [106]. Конституційний Суд України також підкреслював, що «виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової» [107]. «Саме на державу покладено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, і гарантувала б їх виконання без неналежних затримок; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невиправданих затримок; держава і її державні органи відповідальні за повне та своєчасне виконання судових рішень, які постановлені проти них» [108].

В науковій літературі поширеною є думка, що завершальною стадією судового процесу є виконання судового рішення та здійснення контролю за його фактичним виконанням. «Саме на стадії виконання відбувається реальний захист прав, охоронюваних законом інтересів, підтверджених рішенням суду. Цей етап, безумовно, має важливе значення, адже реальне виконання судового рішення є насамперед показником справедливого вирішення конфлікту, життєвості застосування судом закону, авторитетності правосуддя та важливим механізмом впорядкування суспільних відносин» [109]. Отже, етап виконання рішення суду є невід'ємною стадією судового розгляду.

Водночас проблема фактичного виконання судових рішень наразі стоїть досить гостро. При чому, вона стосується не лише виконання рішень національних судів, але й виконання рішень, винесених Європейським Судом з прав людини. Так, за даними, оприлюдненими Українською Гельсінською спілкою з прав людини, показник кількості скарг до Європейського Суду з прав людини щодо невиконання винесених судових рішень перевищує 80% [83]. Про проблему функціонування інституту виконання судових рішень в Україні ЄСПЛ неодноразово підкреслював як в рішеннях по індивідуальних справах, так і в низці пілотних рішень у справах проти України: «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич та інші проти України», в яких констатується не лише систематичне невиконання в Україні рішень національних судів, а окрім того, відсутність у національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту від невиконання судових рішень [94], [110]. Невиконання судових рішень є також одним з чинників, що підриває довіру суспільства до суду.

Принцип обов'язковості виконання судових рішень закріплено в національному законодавстві України. Згідно зі статтею 129¹ Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку [2]. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Аналогічні норми закріплені і в процесуальних кодексах України. Наприклад, відповідно до статті 370 Кодексу адміністративного судочинства України судове рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України, а в окремих випадках - за її межами. Невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність, встановлену законом [6].

У разі невиконання рішення суду в добровільному порядку, обов'язковість судових рішень забезпечується, в першу чергу, через примусове виконання судових рішень відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» шляхом вжиття виконавцем вичерпних заходів, спрямованих на належне та повне виконання рішення [111].

Втім, як свідчить судова практика, існуючий механізм примусового виконання рішень не є достатньо ефективним та не забезпечує реальну можливість судового захисту прав людини.

Зокрема, відповідно до частини першої статті 11 та статті 18 Закону України «Про виконавче провадження», державний виконавець зобов'язаний вживати передбачених законом заходів примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії. Як випливає з наведеного, лише після здійснення всіх можливих заходів, необхідних для своєчасного і в повному обсязі виконання судового рішення в примусовому порядку, виконавець має право винести постанову про закінчення виконавчого провадження [111].

На практиці, про що свідчить значна кількість судових рішень в аналогічних справах, виконавці передчасно приймають постанови про закінчення виконавчого провадження на підставі пункту 11 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» (надіслання виконавчого документа до суду, який його видав, у випадку передбаченому частиною третьою статті 63 Закону України «Про

виконавче провадження», а саме: невиконання боржником рішення, яке не може бути виконано без участі боржника, з одночасним надсилання виконавцем повідомлення про вчинення боржником кримінального правопорушення до органу досудового розслідування), обґрунтовуючи правомірність закінчення виконавчого провадження вжиттям державним виконавцем усіх можливих заходів з виконання рішення, передбачених Законом України «Про виконавче провадження. Тобто з метою виконання рішення суду виконавці здійснюють лише послідовність дій, яка передбачена у статті 63 Закону України «Про виконавче провадження»: винесення двох постанов про накладення штрафу на боржника у встановленому розмірі, якими боржника зобов'язано виконати рішення та попереджено про кримінальну відповідальність за умисне невиконання рішення суду, а після того - направлення до Національної поліції України повідомлення про вчинення боржником кримінального правопорушення за умисне невиконання рішення суду. При цьому, виконавці не здійснюють жодних дій, спрямованих на з'ясування реальної причини затримки виконання рішення суду та не проводять жодної комунікації з представниками боржника [111], [112].

Наведене підтверджується, зокрема, наявною судовою практикою. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в постанові від 18 червня 2019 року по справі № 826/14580/16 (пункти 40-43) підтримав правову позицію, відповідно до якої звернення з таким повідомленням про притягнення боржника до кримінальної відповідальності до правоохоронних органів не є підставою для висновку про те, що державним виконавцем вжито всіх можливих заходів для виконання рішення суду та встановлено неможливість його виконання [113]. Такі ж аргументи викладені у рішенні Вінницького окружного адміністративного суду від 10 квітня 2020 року по справі № 120/1242/20-а, де суд зазначив наступне: «лише дотримання державним виконавцем процедури послідовності таких дій недостатньо для винесення органом державної виконавчої служби постанови про закінчення виконавчого провадження на підставі пункту 11

частини 1 статті 39 Закону у разі невиконання боржником виконавчого листа, оскільки це суперечить принципу ефективності у процедурі виконавчого провадження» [114].

Крім того, «виявляються також непоодинокі випадки порушення термінів відкриття/закриття виконавчого провадження, несвоечасності та повноти вчинення виконавчих дій, не використання всього інструментарію впливу на боржника, протиправні накладення арештів на майно осіб, тощо» [115].

За даними некомерційної професійної організації «Асоціація приватних виконавців України» показник примусового стягнення боргів на підставі рішень суду у 2019 році складав 2,7% [116]. Так, «з 796,8 млрд грн боргів законні власники (підприємці, інвестори, громадяни) змогли повернути лише 20,7 млрд» [116]. На аналогічну проблему звертала також увагу Рада бізнес-омбудсмена [117].

Яскравим прикладом може слугувати справа української компанії Товариства з обмеженою відповідальністю «АВЕ-ПЛАЗА», власником якої є великий австрійський інвестор, який займається нерухомістю по всій Європі, в тому числі в Україні (судові справи №826/19585/16 (розгляд справи по суті та встановлення судового контролю за виконанням рішення суду) [118], [119] та № 640/19241/20 (оскарження постанови про закінчення виконавчого провадження) [112].

Так, рішенням Окружного адміністративного суду м. Києва від 19.12.2018 року зобов'язано Державну податкову службу України відновити на рахунку товариства у системі електронного адміністрування податку на додану вартість суму реєстраційного ліміту у розмірі 32,5 млн грн., на яку платник податків має право зареєструвати податкові накладні та розрахунки коригування. Рішення пройшло всі стадії апеляційного та касаційного оскарження та набрало законної сили 25.03.2019 року [118]. Проте, станом на сьогодні це рішення залишається невиконаним.

Ні виконавче провадження, ні встановлення судового контролю за виконанням рішення суду, ні звернення до Ради бізнес-омбудсмена, Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань захисту прав інвесторів, ні навіть факт

відкриття кримінального провадження у зв'язку з невиконанням посадовими особами Державної податкової служби України рішення суду та передачею справи до Державного бюро розслідувань, не дають змогу відновити законні права інвестора, попри те, що всі судові рішення прийняті на користь товариства.

Проаналізована судова практика з цього питання, на жаль, також підтверджує нездатність правової системи забезпечити дієвий механізм виконання судового рішення, що породжує зневіру суспільства до правосуддя. Більше того, частина суспільства навіть на бачить сенсу звертатися до суду, знаючи, що рішення буде важко виконати (або взагалі неможливо).

Отже, існуючий в Україні механізм примусового виконання судових рішень не дає можливості повною мірою забезпечити реалізацію принципу обов'язковості судових рішень, а наявне на сьогодні законодавче регулювання спричиняє чимало випадків зловживань з боку виконавців.

У зв'язку з цим існує необхідність перегляду та вдосконалення чинного механізму виконавчого провадження, що забезпечило б належний рівень виконання судових рішень і, як наслідок, реальний захист прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина.

Ще одним механізмом, спрямованим на вирішення проблеми невиконання судових рішень, є інститут судового контролю за виконанням рішень суду.

Так, відповідно до частин першої, другої статті 382 Кодексу адміністративного судочинства України, суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тобто

у випадку наявності ризику не виконання рішення суду у певній справі, особа, на користь якої було винесено рішення, має право звернутися до суду із заявою про встановлення судового контролю після прийняття судом відповідного рішення [6].

Керуючись постановою Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 539/3406/17 «правовою підставою для зобов'язання відповідача подати звіт про виконання судового рішення є наявність об'єктивних підтверджених належними і допустимими доказами підстав вважати, що за відсутності такого заходу судового контролю рішення суду залишиться невиконаним або для його виконання доведеться докласти значних зусиль» [120]

Схожі за змістом норми передбачені в розділі VII ЦПК України та в розділ VI ГПК України, однак в цивільному на господарському процесі судовий контроль полягає в можливості сторін виконавчого провадження звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення порушено їхні права (стаття 339 ГПК України) [75], [7].

Як свідчить судова практика, інститут судового контролю за виконанням судових рішень функціонує досить нестабільно. При чому, основна проблема реалізації судового контролю полягає в тому, що встановлення судового контролю є диспозитивним правом суду, а не його обов'язком, у зв'язку з чим контроль за виконанням рішення встановлюється судом на власний розсуд залежно від обставин конкретної справи, що призводить до постійних оскаржень відповідних рішень судів нижчої інстанції про відмову у встановленні судового контролю.

Крім того, за умисне невиконання судового рішення, що набрало законної сили, або перешкоджання його виконанню передбачена кримінальна відповідальність (стаття 382 КК України) [56].

Отже, виконання судових рішень є невід'ємною частиною судочинства, важливим показником його ефективності, адже без реального виконання судових

рішень нівелюється сутність судового захисту загалом, як і здатність судової влади виконувати свою ключову функцію із забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Водночас, існує необхідність розгляду проблеми невиконання судових рішень на законодавчому рівні, при чому не лише створення чітко регламентованого порядку, але й ефективного механізму їх виконання, насамперед з боку державних органів.

2.7. Довіра суспільства до суду

2.7.1. Значення довіри суспільства до суду

Суди можуть ефективно виконувати свої функції лише за умови підтримання в суспільстві довіри до суду загалом і довіри до суддів як єдиних носіїв судової влади. Будучи гарантом захисту прав людини та забезпечення верховенства права, судова влада перебуває під постійною пильною увагою з боку суспільства [39]. Легітимність судової влади повинна підтверджуватися довірою і повагою суспільства до судової системи, які досягаються високою якістю роботи і її відкритістю для суспільства [32].

Неможливо не погодитися з тезою, висловленою Л. М. Москвич, що «природа правосуддя така, що вона може бути ефективною лише за наявності довіри до себе» [17]. Таку позицію поділяє також М. В. Хмиз, яка стверджує, що «рівень довіри громадян до діяльності органів судової гілки влади та до суддів зокрема повинен виступати зовнішнім критерієм оцінювання ефективності діяльності органів судової гілки влади» [22].

Дійсно, для ефективності та дієвості судової влади конституційної або, як її ще називають, «формальної легітимності» недостатньо. Судова влада має бути наділена "функціональною легітимністю", тобто суспільство має сприймати суд як незалежний орган, довіряти йому та поважати. Як неодноразово стверджувала

КРЕС, «тільки завоювавши і зберігши довіру громадськості, кожен суддя і судова влада в цілому можуть досягти і підтримувати легітимність» [32].

Безсумнівно, довіра суспільства є складним соціальним феноменом. Однак відповідний рівень довіри до судів є, насамперед, результатом оцінки громадянами роботи судів. Авторитет судової влади загалом і, відповідно, довіра суспільства до суду формується за умови впевненості громадян в її незалежності, в тому, що вони будуть почуті судом, а рішення буде справедливим, об'єктивним і законним. Натомість, зневіра у здатність та спроможність судів розглядати спори незалежно, справедливо та відповідно до закону змушує населення вдаватися до різноманітних позасудових шляхів вирішення спору, які не завжди можуть ефективно та законно захистити права та свободи людини. Це також може неминуче призвести до негативних наслідків для суспільства в цілому, оскільки зростає фактор непередбачуваності, людина позбавляється почуття правової захищеності, правової визначеності та безпеки в цілому.

Наразі суспільна довіра до судової влади в Україні перебуває на етапі формування. Як відзначає Вища рада правосуддя у своїй щорічній доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2019 рік, «на початку 2019 року відзначалося зростання показників довіри до судової влади в Україні» [52]. Проте якщо аналізувати статистичні дані безпосередньо, рівень довіри суспільства до судової влади в цілому, і, відповідно, суддів як єдиних носіїв цієї влади, в Україні вкрай низький. Так, за даними соціального дослідження, проведеного на початку 2019 року, лише 22,0% респондентів вважають, що судді в Україні є незалежними, коли 67,3% мають протилежну думку. Значно вищий рівень довіри до судової влади у громадян, які мали нещодавній досвід спілкування з судами. Так, серед них 42,6% респондентів вважають, що сьогодні судді в Україні є незалежними, коли протилежної точки зору дотримуються 44,7% респондентів [52]. Як бачимо, навіть 50% населення України мають сумніви щодо незалежності, об'єктивності та неупередженості суддів.

Розглянемо, які фактори впливають на рівень довіри населення до суду. Так, «судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, а і з боку суспільства в цілому. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він або вона повинні бути вільними від цього і в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана» [121]. Отже, одним з факторів, які впливають на формування довіри суспільства до суддів, є їх сприйняття суспільством як незалежних, неупереджених, справедливих та непідкупних [39].

Вагомими чинниками, що впливають на рівень довіри суспільства до суду є професіоналізм та поведінка суддів. На жаль, як свідчить велика кількість дисциплінарних скарг, судді дуже часто вдаються до некоректної нетактовної поведінки, несумісної з виконанням їх функцій зі здійснення правосуддя від імені держави, що неминуче підриває довіру суспільства до суду.

Згідно з Бангалорськими принципами поведінки суддів «суддя виявляє та підтримує високі стандарти поведінки суддів з метою зміцнення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів... Суддя дотримується етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою... Постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади» [39].

Схожа за змістом норма передбачена в статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої суддя при здійсненні правосуддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів [3]. Стаття 1 Кодексу суддівської етики також

визначає, що суддя повинен бути прикладом дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду [122].

Причому наведені вимоги стосуються не лише поведінки суддів безпосередньо при здійсненні правосуддя, тобто в судовому засіданні, так і поза межами судового засідання, тобто в особистому житті судді. Навпаки, як показує практика, особисте життя судді перебуває навіть під більшою увагою суспільства і журналістів, ніж його професійна діяльність.

Так, у Висновку № 3 (2002) КРЕС до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності, зазначено, що «судді повинні гідно поводити себе у своєму приватному житті. Кожний окремий суддя повинен робити все можливе для підтримання судової незалежності на інституційному та особистому рівнях; судді повинні поводитися гідно при виконанні посадових обов'язків та в особистому житті» [9].

Вимоги до поведінки судді у судовому засіданні неодноразово підкреслював Верховний Суд: «суддям треба пам'ятати, що присутні у залі засідання особи постійно вивчають і оцінюють поведінку суддів, кожен жест судді, дію, погляд, слово. Саме тому в судовому засіданні суддя повинен говорити якомога менше і суто в межах, визначених процесуальним законом, не поводити себе зверхньо, не моралізувати, не проводити порівнянь, вміти слухати і своєчасно ставити запитання, з'ясовуючи лише необхідні деталі для розгляду справи по суті. При дослідженні обставин справи у судовому засіданні він не повинен висловлювати своєї оцінки, критичних зауважень» [123].

Особливо актуальним в сучасних умовах є також питання поведінки судді в мережі Інтернет, в тому числі його активності в соціальних мережах. Відповідно до Коментаря до Кодексу суддівської етики, «участь судді у соціальних мережах, інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі інтернет

є допустимими, проте суддя може розміщувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади» [124]. На цьому наголосила також Велика Палата Верховного Суду у справі №9901/251/19 [125].

Звернемо також увагу, що демонстрування суддею в соціальних мережах своїх статків, атрибутів розкоші, а тим паче хизування ними, їх навмисне демонстрування, може викликати обурення у суспільства, оскільки в такому разі закладаються сумніви щодо суддівської непідкупності і незалежності. Адже фактично спостерігаючи за одним суддею, суспільство робить відповідні висновки за всю судову систему загалом, внаслідок чого підривається довіра громадян до суду.

З огляду на зазначене, дотримання суддею правил етичної поведінки можна віднести до окремого професійного обов'язку судді. Суддя має бути стриманим як при здійсненні ним правосуддя, так і в особистому житті, щоб не привертати зайвої негативної уваги суспільства, а його поведінка повинна відповідати принципам коректності, толерантності та терпимості. Порухення суддями етичних норм, в тому числі норм суддівської етики, не лише порочить звання судді та є проявом неповаги до інших суддів, але, насамперед, підриває авторитет правосуддя. Зверхня, зухвала поведінка судді, нехтування моральними засадами, прояви неповаги до оточення є несумісними з належним виконанням суддівських функцій, а тому в разі допущення такої поведінки суддею, він має беззаперечно притягуватися до відповідальності.

Ще одним критерієм, за яким суспільство оцінює якість правосуддя і, відповідно, формує довіру до суду є справедливість винесених судом рішень. Очевидно, що поняття справедливості є суб'єктивним і найвірогідніше, що людина, не на користь якої було винесено рішення суду, підсвідомо вважатиме його несправедливим, навіть попри бездоганне встановлення судом усіх обставин справи та правильне застосування релевантних правових норм. Тому в даному випадку доречніше говорити про такі якісні характеристики судових рішень як

обґрунтованість, мотивованість та законність. Як детальніше згадувалось у попередніх підрозділах, «рішення має бути чітко сформульованим, логічно структурованим та викладеним у стилі, зрозумілому та доступному для всіх адресатів, тобто в рішеннях судді повинні викладати думки, висновки таким чином, щоб вони були зрозумілі всім громадянам, а не тільки учасникам судового процесу, представникам юридичних професій. Це, у свою чергу, підвищуватиме довіру до суду, адже в такому разі рішення будуть сприйматися як правомірні і справедливі» [95].

Окрім зазначеного, підвищенню довіри суспільства до судової влади, що відіграє реалізація принципу підзвітності судової влади суспільству, що включає аспект публічності і відкритості правосуддя, який було проаналізовано раніше, а також діалог судової влади з суспільством.

Так, на ставлення громадян до судів також впливає рівень поінформованості про роботу судів і їх значення для відновлення «суспільної справедливості». «Європейська практика свідчить про те, що судова влада не може залишатися поза межами дискусії всередині суспільства про її ефективність в демократичному суспільстві, тому інформація про стан справ у судовій системі повинна бути доступною для суспільства» [126].

В науковій літературі розмежується також об'єктивна і суб'єктивна підзвітність. Так, до показників об'єктивної підзвітності судової системи в цілому відноситься наявність прозорого механізму розподілу справ, процедур розгляду скарг і можливість їх оскарження, періодична звітність суддів, відносини з пресою (роз'яснення судових рішень в засобах масової інформації, телетрансляції судових засідань, надання коментарів тощо), натомість до суб'єктивних показників підзвітності судової влади та суддів відносять, зокрема, уявлення громадян про рівень корупції в судових органах [127].

Цікавим аспектом є також ведення діалогу з громадськістю через засоби масової інформації, що є одним зі способів реалізація принципу підзвітності

суспільству. Дійсно, вкрай важливо, щоб до суспільства доходила достовірна інформація про діяльність судової влади. Однак, з огляду на ризики перекручування засобами масової інформації та подальшого поширення неправдивої інформації комунікаційна діяльність судів повинна бути спрямована на попередження і випередження «прикрашених» публікацій в засобах масової інформації, на підвищення діалогу з суспільством через засоби масової інформації, Інтернет, представників громадських організацій. «Такий підхід сприятиме діалогу з суспільством, і покращувати імідж судової влади як відкритої до спілкування установи, виховувати повагу до судової влади у суспільства та загалом підвищувати рівень правової культури та свідомості суспільства» [128]. В Україні також вже зроблені певні кроки щодо забезпечення відкритості інформації про судовий розгляд, зокрема, нині функціонує офіційний веб-сайт "Судова влада України", на якому постійно оновлюється і доповнюється актуальна інформація про стан судового розгляду, всі процесуальні документи суду своєчасно розміщуються в Єдиному державному реєстрі судових рішень, доступ до якого не обмежений, суди регулярно публікують звіти про свою діяльність тощо.

Обґрунтованою також видається позиція Л. Р. Наливайко та В. М. Олійника щодо виокремлення суб'єктивних показників підзвітності, що на думку авторів, виявляється, зокрема, в уявленні громадян про рівень корупції в судових органах, адже, як стверджувалося вище, на формування довіри суспільства до суду чи не найбільше впливає впевненість суспільства в незалежності та безсторонності суддів, в тому числі відсутність корупції всередині судової влади [127]. Зважаючи на це «антикорупційну підзвітність», яка реалізується, зокрема, поданням суддями декларацій доброчесності, родинних зв'язків, декларації про майновий стан судді та членів його сім'ї, також можна впевнено віднести до елементів підзвітності суддів суспільства.

Отже, довіра суспільства до суду є важливим показником ефективності правосуддя, адже свідчить про суспільне визнання здатності суду бути гарантом

його прав, свобод та законних інтересів. На рівень довіри до суду впливає низка чинників, серед яких чільне місце займає поведінка судді. Поведінка судді, яка узгоджується з моральними та етичними нормами та не викликає сумнівів щодо непідкупності судових органів, сприяє підвищенню довіри суспільства до суду, його сприйняття як справедливого та незалежного, що забезпечує легітимність судової влади. Крім того, суди мають бути максимально відкриті та прозорі для населення.

2.7.2. Аналіз результатів соціологічного опитування щодо рівня довіри суспільства до суду та задоволеності громадян якістю роботи судів в Україні

Одним із основних критеріїв оцінки ефективності судової системи в кожній країні світу є рівень довіри суспільства до неї.

З метою виявлення рівня довіри українського суспільства до судів та задоволеності громадян якістю роботи судів, у період з 10 січня по 11 лютого 2022 року було проведено соціологічне опитування. Опитування проводилось з використанням програми «Google Forms» та поширювалось через засоби комунікації «Telegram» та «Facebook».

В опитуванні взяло участь 153 респондентів, більшість з яких (63%) склали представники зайнятого населення віком від 21 до 55 років різних сфер діяльності (додатки 1-3).

При цьому, більше половини респондентів (56,1%) безпосередньо були учасниками судових справ у різних категоріях справ (42,6% - у цивільних справах, 27,8% - у адміністративних, 2,7% - у кримінальних справах, 26,9% - у справах про адміністративні правопорушення). У 48% респондентів, які були учасниками судових справ, рішення суду вже було винесено, у 40,8% - судовий розгляд ще тривав і лише у 11,2% респондентів розгляд справи не розпочався (додатки 4-6).

Анкета містила 32 питання, які були поділені на чотири основні блоки, які стосувалися наступних аспектів:

1. Доступність суду.
2. Інформаційно-організаційне забезпечення судового розгляду.
3. Якість роботи судів та якість судових рішень.
4. Довіра до суду, впевненість у незалежності та непідкупності суддів і суду.

У свою чергу, кожен блок складався з декількох показників.

Для визначення рівня доступності суду респондентам пропонувалося оцінити доступність:

- інформації про суди та судові послуги;
- інформації про порядок звернення до суду та вимоги до оформлення процесуальних документів та подання доказів;
- правосуддя у фінансовому вимірі (розмір судових витрат, в т.ч. судового збору);
- територіальна наближеність до суду.

За даними опитування, в цілому респондентами надано позитивну оцінку рівню доступності суду в Україні. Так, майже 87% респондентів задоволені доступністю інформації про суди та судові послуги, 76,3% – визнали доступною інформацію про порядок звернення до суду та вимоги до оформлення процесуальних документів та подання доказів, 70,1% задоволені територіальною наближеністю суду, 63,2% опитаних вважають доступним правосуддя у фінансовому плані (додатки 7-10).

Таким чином, у наведеному блоці, який стосувався рівня доступності суду в Україні переважна більшість респондентів дали досить високу оцінку. Найменшою мірою оцінено лише доступність судових послуг з фінансової точки зору.

У другому блоці анкети, який стосувався інформаційно-організаційного забезпечення судового процесу, респондентам пропонувалося оцінити (респондентам, які безпосередньо були учасниками судових справ):

- своєчасність надсилання повідомлень про дату та час проведення судових засідань;

- своєчасність початку судових засідань;
- доступність інформації про стан розгляду справи;
- доступність та змістовність інформації щодо процесуального руху справи, її повнота та зрозумілість;
- умови перебування в будівлі суду, в тому числі для людей з особливими потребами.

Результати опитування демонструють доволі високий рівень задоволеності респондентів інформаційно-організаційним забезпеченням судового процесу.

Так, 71,8% респондентів задоволені своєчасністю повідомлень про судові засідання, проте безпосередньо початок судових засідань вважають своєчасним лише 31%. 81% опитаних відзначило доступність інформації про стан розгляду справи, а 80,3% опитаних вважають інформацію щодо процесуального руху справи доступною, змістовною та зрозуміло повідомленою. Рівнем комфорту в будівлях суду задоволені 61,6% респондентів (додатки 11-15).

В наступному блоці було запропоновано оцінити якість роботи судів та якість судових рішень (серед респондентів, які безпосередньо були учасниками судових справ) за такими критеріями:

- роз'яснення суддею прав і обов'язків учасникам судового розгляду на початку судового засідання;
- ввічливість судді при звертанні до учасників судового розгляду;
- підготовленість судді до судового розгляду, його обізнаність щодо обставин справи та наявних доказів;
- фактичне забезпечення суддею рівних процесуальних можливостей сторонам, в тому числі щодо надання доводів, аргументів та доказів;
- об'єктивність та повноцінність розгляду суддею наданих сторонами доводів, аргументів та доказів;
- дотримання суддею принципів неупередженості та об'єктивності під час розгляду справи;

- аргументованість судового рішення;
- виклад судового рішення доступною та зрозумілою мовою;
- оперативність розгляду справи;
- ефективність виконання рішення суду (фактичне відновлення порушених прав, стягнення коштів, усунення порушення і т.д.).

Відповідно до результатів опитування, оцінка якості роботи судів та якості судових рішень є задовільною.

Так, майже 89% респондентів задоволені роз'ясненням суддею прав та обов'язків сторін на початку судового процесу, 80,6% вказали про надання суддею рівних можливостей сторонам щодо надання доводів, аргументів та доказів при розгляді справи, а 87,5% респондентів відзначили ввічливе ставлення суддів до учасників процесу (додатки 16-17, 19).

Дещо нижче оцінюють підготовленість судді до судового розгляду, його обізнаність щодо обставин справи та наявних доказів – 63,1% (додаток 18).

Об'єктивність та повноцінність розгляду суддею наданих сторонами доводів, аргументів та доказів респонденти оцінюють в 67%, а в дотриманні суддею принципів неупередженості та об'єктивності під час розгляду справи переконані 59,1% респондентів. Аргументованістю судового рішення задоволені 69,2% респондентів, а викладом судового рішення доступною та зрозумілою мовою – 73% (додатки 20-23).

Найнижче оцінюють показник оперативності розгляду справи – 44,5%, а також ефективність виконання рішення суду – 53% (додатки 24-25).

Четвертий блок мав на меті продемонструвати рівень довіри до суду та впевненість респондентів у незалежності та непідкупності суддів і суду. Респондентам пропонувалося надати відповідь на наступні питання:

- Як Ви оцінюєте діяльність судів та суддів в Україні загалом?
- Чи звернулися Ви б до суду, маючи можливість вирішити справу в позасудовий спосіб? Якщо ні вкажіть, будь ласка, причину.

- Чи впевнені Ви у незалежності суддів?
- Чи впевнені Ви у непідкупності суддів?
- Чи впевнені Ви у справедливості судового розгляду?

Так, діяльність українських судів та суддів позитивно оцінюють 47% респондентів, негативно – 31%, ще 22% респондентів утрималося від відповіді (не визначилось) (додаток 26).

Маючи можливість вирішити справу в позасудовий спосіб звернутися до суду готові лише 56% опитаних, 30% розраховують на вирішення справи самостійно в адміністративному порядку (до державних органів або установ) або на допомогу знайомих, 13% опитаних взагалі не вважають за доцільне звертатися до будь-якого органу чи установи для захисту своїх прав (додаток 27).

У реальній незалежності суддів переконані 50,7% респондентів, протилежної думки дотримуються 36%. При чому, на думку 42% опитаних, судді беруть хабарі або отримують неправомірну вигоду у іншій формі, натомість 25% переконані, що така практика не є поширеною в Україні (додатки 28-29).

Щодо справедливості судового розгляду результати наступні: 47,3% респондентів вважають, що суди виносять несправедливі рішення, натомість 42,1% респондентів переконані, що таке трапляється рідко. Цікаво, що у абсолютній справедливості судових рішень впевнені лише 3,6% респондентів (додаток 30).

Додатково до наведених вище питань респондентам було запропоновано вказати, які саме чинники позитивно та негативно впливають на їхню довіру до суду. Отримані відповіді щодо негативних чинників: «маю сумніви в здатності швидко вирішити проблему в суді, простіше вирішити її самостійно, навіть вдаючись до позаправових способів»; «багато довготривалої тяганини в судах»; «справи далеко не завжди вирішуються справедливо не з точки зору корупції, а через те, що суддя не розбирається у справі повноцінно»; «не хочеться йти до суду, судовий розгляд забирає багато часу і врешті-решт справа може просто втратити

актуальність»; «довго судитися і довго виконувати рішення»; «в ЗМІ постійно спливають історії про корумпованих суддів, несправедливі вироки».

Щодо чинників, які позитивно впливають на довіру суспільства до суду, відзначені наступні: «забезпечення прозорості діяльності судової влади», «надання доступу до інформації про діяльність судів», «часткове впровадження сучасних інформаційних технологій (систем «Електронний суд» та «Easycon» для відеоконференцзв'язку)», «запровадження механізму спрощеного судочинства», «активні антикорупційні заходи».

Як бачимо з результатів проведеного соціологічного дослідження, щодо системи правосуддя в Україні загалом переважають позитивні оцінки, проте перевага на користь позитивних відповідей порівняно невелика. Тобто довіра українців до системи судоустрою в Україні перебуває на середньому рівні.

Цікаво, що найбільші відмінності в оцінках спостерігаються залежно від того, чи були респонденти безпосередньо учасниками судових справ у різних категоріях справ. Так, ті, хто стикався з захистом своїх прав у судах, набагато менше впевнені в можливості домогтися реального захисту своїх прав у суді. Лише у половині випадків респонденти, які зверталися до суду, спромоглися вирішити свою справу повністю або частково. Натомість, респонденти, які особисто не мали досвіду звернення до суду, оцінюють діяльність судів набагато позитивніше. До того ж, найбільший рівень довіри до суду демонструють представники молоді (до 31 року), в той час як у свідомості представників населення віком від 31 року система правосуддя в Україні не викликає достатньої довіри.

Таким чином, основними напрямками діяльності судової влади для підвищення довіри суспільства до суду є:

- Забезпечення реальної незалежності, неупередженості та непідкупності суддів;
- Вжиття заходів для своєчасного розгляду судових справ;

- Забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин та матеріалів справи;
- Забезпечення ефективних способів захисту прав людини;
- Вжиття заходів для цифрофізації судових послуг;
- Покращення якості судових рішень;
- Забезпечення ще більшої доступності інформації про суди та стан розгляду справи та ін.

Наведене потребує вжиття відповідних правових та організаційних заходів з метою забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина.

Висновки до розділу 2

Механізм забезпечення ефективності правосуддя є досить складним, компоненти якого тісно пов'язані між собою. Ефективний механізм судового захисту дозволяє незалежно, своєчасно, якісно, справедливо та об'єктивно, а також доступно для кожного розглядати та вирішувати справи.

Наскрізним принципом функціонування судової влади, як і ключовим компонентом ефективності правосуддя є незалежність суддів від будь-якого впливу на процес прийняття ними судового рішення. Встановлені Конституцією України, Законом України «Про судоустрій та статус суддів» та іншими нормативно-правовими актами України гарантії незалежності суддів спрямовані на забезпечення функціональної легітимності суддів, тобто їх здатності здійснювати правосуддя ефективно та якісно, не допускаючи при цьому будь-який сторонній вплив або втручання у їх діяльність, що також включає особливу процедуру добору та призначення судді для підтвердження належного рівня його професійної підготовки та особистих якостей.

Безумовно, здійснення ефективного правосуддя можливе за умови формування висококваліфікованого суддівського корпусу, представники якого володіють

глибокими професійними знаннями, з одного боку, та високими моральними якостями, з іншого.

Правосуддя повинно бути доступним для кожної пересічної людини, що передбачає забезпечення інформаційної складової, а також відсутність невинуватених надмірних перешкод для доступу до суду, які можуть бути процесуальними, фінансовими і територіальними.

Судовий захист прав та інтересів людини повинен здійснюватися у розумні строки, які хоч прямо не встановлені законодавчо, але повинні визначатися з урахуванням принципу своєчасності. Фактично суть наведеного критерію полягає в оперативному (своєчасному) розгляді справи, що, зокрема, передбачає дотримання встановлених законом граничних строків розгляду справи (окремих стадій) з метою якнайшвидшого захисту чи відновлення порушених прав людини. Причому він включає розгляд справи в усіх інстанціях, а також етап виконання судового рішення.

Що стосується якості судового рішення як основного показника якості правосуддя, то воно насамперед залежить від якості його обґрунтування та мотивування, а також повинно демонструвати сторонам, що їх доводи та позиції були почуті, а докази ретельно вивчені. Водночас, судові рішення повинні бути викладені у достатньо простій та зрозумілій формі.

Не менш важливим критерієм ефективності правосуддя є виконання судового рішення, оскільки прийняття судом рішення, яке з будь-яких причин не буде виконуватися, нівелює весь процес судового розгляду та свідчить про нездатність судової системи виконати своє основне завдання – захист прав, свобод та законних інтересів людини.

Окрім наведених об'єктивних критеріїв оцінки ефективності правосуддя слід звернути увагу на рівень довіри суспільства до суду, що виступає суб'єктивним показником здатності системи правосуддя слугувати дієвим засобом забезпечення

прав людини. Результати проведеного соціологічного дослідження свідчать про середній рівень довіри українського суспільства до суду.

Загалом, були виявлені наступні проблеми, які впливають на рівень ефективності правосуддя в Україні: порушення принципу незалежності суддів, зумовлене систематичним втручанням у діяльність суддів, нехтування суддями вимоги щодо належного обґрунтування та мотивування судових рішень, недостатній рівень фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів, що також призводить до надмірної тривалості судових проваджень, які виходять за межі «розумних» строків, проблема відсутності дієвого механізму виконання судових рішень та ін.

ВИСНОВКИ

У правових демократичних державах ключовим завданням судової гілки влади є захист прав, свобод та законних інтересів людини. Для того, щоб такий захист був дієвий, правосуддя має бути не лише незалежним і неупередженим, але й ефективним. Безумовно, наведене вимагає створення відповідних гарантій та механізмів для ефективної реалізації права кожної особи на судовий захист.

Оцінка ефективності правосуддя на підставі чітко визначених критеріїв сприяє виявленню проблем його здійснення, формуванню напрямів та шляхів його вдосконалення, що зрештою сприяє підвищенню довіри суспільства до суду. Слід відзначити, що незважаючи на реформування судової системи в Україні, проблема ефективності судової влади, її незалежності і, як наслідок, довіри суспільства до суддів, є дуже актуальними сьогодні.

У роботі було досліджено поняття ефективності правосуддя, проаналізовано підходи та критерії її оцінки, розглянуто їх зміст, стандарти та механізми реалізації окремих елементів ефективності правосуддя, а також виявлено проблеми їх реалізації, що було поставлено за мету.

Підходи до визначення поняття та критеріїв оцінки правосуддя диференціюються залежно від сутнісних характеристик та властивостей, які лежать в основі здійснення правосуддя. У вузькому розумінні під ефективністю правосуддя розуміється виконання суддями завдань із розгляду та вирішення конкретної справи, що виявляється здебільшого у кількісних показниках роботи суддів. Приблизники широкого підходу до визначення ефективності правосуддя, який ми поділяємо, включають, насамперед, якісні критерії та здатність до реального захисту порушених прав та законних інтересів особи, яка звернулася до суду. Так, ефективність правосуддя виражається в можливості безперешкодного, справедливого, незалежного, законного та в міру швидкого розгляду його справи компетентним судом, а також виконання прийнятого судом рішення. Отже,

ефективність правосуддя включає в себе цілу низку аспектів, зокрема, реальна незалежність судді як єдиного носія судової влади, доступність правосуддя, «розумні» строки судового розгляду, якість судових рішень, їх виконання, професійна компетентність суддів та ін. Водночас, пропонуємо розглядати ефективність правосуддя не лише з точки зору названих об'єктивних критеріїв, але й з точки зору суб'єктивного критерію, тобто фактичної оцінки діяльності суддів суспільством і, відповідно, рівня сприйняття правосуддя суспільством як ефективного способу захисту своїх прав, що, зокрема, виявляється у суспільній довірі до суду.

Безсумнівно, основоположним критерієм ефективності правосуддя є незалежність судової влади, адже можливість здійснення ефективного правосуддя на пряму залежить від принципів, на основі яких функціонує судова влада у відповідній країні. Так, якісне та ефективне правосуддя може бути реалізовано лише за умови дотримання принципу незалежності судової влади в цілому, так само як незалежності суду і безпосередньо суддів як єдиних носіїв судової влади. Фундаментальність принципу незалежності суддів зумовлена тим, що без його реалізації неможливе виконання ключових завдань судової влади – здійснення справедливого неупередженого правосуддя. Забезпечення принципу незалежності суддів потребує ефективних гарантій його реалізації для забезпечення реальної, а не декларативної незалежності суддів, що унеможлиблювало б будь-який вплив чи втручання у процес прийняття суддями судових рішень, що також сприяє досягненню функціональної легітимності суддів, тобто їх можливості здійснювати правосуддя ефективно та якісно.

Незалежність суддів забезпечується гарантіями, які закріплені в Конституції України і законах України. До них, зокрема, слід віднести особливий порядок добору та призначення, а також звільнення суддів, що сприяє формуванню компетентного та професійного суддівського корпусу, здійснення правосуддя виключно відповідно до встановленої законом процедури, заборона втручання у

здійснення правосуддя та впливу на суд або суддів у будь-який спосіб як гарантії здійснення незалежного, неупередженого, об'єктивного та безстороннього правосуддя, особливий порядок фінансування, організаційного та матеріального забезпечення судів та суддів, що безпосередньо слугує передумовами для ефективного здійснення правосуддя у розумні строки та ін.

Були виявлені недоліки в існуючому механізмі гарантування незалежності суддів, зокрема, його нездатність у повному обсязі вирішити проблему втручання у здійснення правосуддя, здійснення неправомірного впливу на суддю, а також фактичного притягнення до відповідальності за такі дії. Крім того, актуальною залишається проблема недостатнього фінансування та організаційного забезпечення суддів та судової влади в цілому, що перешкоджає ефективному та швидкому здійсненню правосуддя. Без гарантування суддям реальної незалежності ні суспільство, ні держава не можуть сподіватись на справедливе вирішення судової справи, а без належного організаційно-матеріального забезпечення - на ефективний розгляд справи, а значить, і довіру суспільства до суду.

Для належної реалізації права на судовий захист, яке за своєю суттю є правом для захисту інших прав, важливим є також забезпечення доступності правосуддя. Так, кожній людині, незалежно від її віку, місця проживання, освіти, професійної належності та будь-яких інших чинників, має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення її справи без надмірних перешкод для реалізації права на судовий захист, а суди мають бути максимально відкриті та прозорі для населення. Тобто правосуддя повинно бути доступним у чотирьох аспектах: інформаційно (з точки зору відкритості інформації щодо функціонування судів та можливості і порядку звернення до суду), процесуально (без надмірно формалізованого порядку звернення до суду), фінансово (з понесенням витрат, пов'язаних зі зверненням до суду та судовим розглядом в цілому, у розумному обсязі) та територіально. Слід зазначити, що правосуддя в Україні в цілому відповідає критерію доступності. Підкреслюємо також належне забезпечення

доступності правосуддя в умовах воєнного стану, що було особливо актуально на дату проведення цього дослідження в умовах повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ на територію України 24 лютого 2022 року.

Визначальну роль з-поміж критеріїв оцінки ефективності правосуддя виконує також критерій своєчасності розгляду судових справ, тобто без надмірного невинновданого затягування судового розгляду. Причому часовий критерій є актуальним для розгляду справи судами першої інстанції, перегляду судового рішення у вищих інстанціях, а також виконання остаточного судового рішення. Судова практика свідчить про численність випадків порушення в Україні «розумних» строків судового розгляду, що становить порушення права на судовий захист та є однією з найгостріших проблем сьогодення та поширеним предметом звернення до Європейського суду з прав людини.

Не менш важливим чинником в забезпеченні ефективності правосуддя та основним показником якості правосуддя є якість судового рішення, яке головним чином залежить від якості його обґрунтування, адже рішення, в якому досліджуються доводи сторін, наявні у справи докази, а також надається їм відповідна оцінка, є підтвердженням того, що відповідну справу було вирішено повно, об'єктивно, справедливо та відповідно до закону. Проблема неналежного мотивування та обґрунтування судових рішень в Україні залишається актуальною.

Причому рівень ефективності виконання функцій судової гілки влади напряду залежить від належного кадрового, матеріально-технічного й фінансового забезпечення, що також перебуває в Україні на незадовільному рівні.

Тісно взаємопов'язані із критеріями своєчасності розгляду справ та якості судових рішень також питання професійної компетентності судді. Очевидно, що для справедливого вирішення справи відповідно до принципів законності, об'єктивності та неупередженості суддя повинен бути компетентним, мати належний рівень фахової підготовки та кваліфікації. Реформування судової системи в Україні дало непогані зрушення у цьому напрямі. До того ж, з огляду на

специфічність та суспільну значущість діяльності судді, його поведінка повинна бути такою, яка б формувала до себе повагу суспільства і воно було впевненим у вмінні судді вирішувати справи відповідно до принципів незалежності, справедливості, законності та об'єктивності.

Важливим критерієм ефективності правосуддя є виконання судового рішення. Попри те, що невиконання судового рішення підриває принцип обов'язковості рішення суду, без його виконання сам факт прийняття рішення не має жодного значення, що свідчить про нездатність правосуддя виконувати поставлені перед ним завдання. В Україні проблема невиконання судових рішень стоїть чи не найгостріше. Причому наведена проблема стосується як виконання рішень національних судів безпосередньо, так і виконання рішень, винесених Європейським Судом з прав людини. «Якщо Україна не забезпечить дієвих гарантій виконання судових рішень, ухваленим іменем держави, судові процеси та судові рішення виглядатимуть юридичною фікцією, що не гарантує реального захисту порушених прав» [117].

Яскравим показником ефективності правосуддя є також рівень довіри суспільства до суду. Якщо строки судового розгляду, якість судових рішень та їх виконання, доступність правосуддя та інші є об'єктивними критеріями ефективності судової влади, то рівень довіри до суду можна вважати суб'єктивним критерієм оцінки діяльності судової влади. У свою чергу, довіра суспільства до суду залежить від доступності судової влади, а також дієвості судового способу захисту прав, свобод та інтересів загалом. Соціальне опитування продемонструвало, що в Україні довіра суспільства до суду перебуває на середньому рівні. Основною причиною недовіри до суду є сумніви суспільства у незалежності та непідкупності суддів, а також випадки винесення несправедливих судових рішень. Якісне виконання судовою владою своїх завдань у розумні строки, поведінка суддів, яка узгоджується з моральними та етичними нормами та інші чинники сприяють підвищенню довіри суспільства до суду, його сприйняття як справедливого та

незалежного, що забезпечує легітимність судової влади. Тобто проблеми формування та підтримання довіри до правосуддя має комплексний характер.

Як бачимо, всі критерії ефективності правосуддя тісно пов'язані між собою, окремі механізми яких потребують якнайшвидшого удосконалення для того, щоб правосуддя в Україні було дійсно ефективним та слугувало надійним засобом захисту та забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Смалюк Р. Як вимірюють правосуддя?/ Роман Смалюк // Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ. – 2022. URL: <https://rpr.org.ua/news/yak-vumiriuiut-pravosuddia/>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. №1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
5. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. №1188-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Висновок №3 (2002) Консультативної ради європейських суддів щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності від 19.11.2002. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/Висновок%20№%203.pdf>
10. Бориславська О. М. Незалежність судової влади як умова існування конституціоналізму/ О. М. Бориславська // Jurnalul juridic național teorie și practică.. – 2015. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/12.pdf>

11. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/efektyvnyj>
12. Череп А. В. Ефективність як економічна категорія / А. В. Череп, Є. М. Стрілець. // Ефективна економіка. - 2013. - № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_26.
13. Приходченко Л.Л. Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади: монографія / Л. Л. Приходченко ; Національна академія держ. управління при Президентові України, Одеський регіональний ін-т держ. управління. — О. : [Оптимум], 2009. — 299 с.
14. Лоскутов Т.О. Соціальна ефективність права та її критерії / Т.О. Лоскутов. URL: <http://intkonf.org/loskutov-to-sotsialna-efektivnist-prava-ta-yiyi-kriteriyi/>
15. Губанов О.О. Ефективність юридичної відповідальності публічних за службовців за корупційні правопорушення у країнах Європейського союзу / Губанов О.О. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції – 2017 - № 2. Том 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_1_2017/17.pdf
16. Панов М.І. Соціологія права: [підруч.] / за заг. ред. Л.М. Герасіної, М.І. Панова. URL: <http://radnuk.info>.
17. Москвич Л. М. Критерії оцінювання ефективності судової системи / Л. М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. - 2010. - № 10. - С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_10_7
18. Іванченко О. Система критеріїв оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових послуг./ О. Іванченко// Підприємництво, господарство і право. - №. 11. - С. 222-225. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/en/nz-pravo-arhiv/586-general-information/naukovi-chasopysy-tdpu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/10751-problemy-dostupnosti-administratyvno-yurysdyktsiynoho-zakhystu-pry-vykonanni-sudovykh-rishen>
19. Мартянова С. М. Чинники ефективності судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина/ С. М. Мартянова // Часопис Київського

- університету права. - 2018. - No 2.- С 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_2_20
20. Чуприна Ю. Ю. Концептуальні засади оцінки ефективності функціонування судової влади / Ю. Ю. Чуприна. // Державне будівництво. - 2009. - № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_32.
21. Петренко І. В. До проблеми характеристики форм оцінювання ефективності діяльності судів / І. В. Петренко // Право і безпека. 2017. No 4 (67). С. 62– 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_12
22. Хмиз М.В. Критерії оцінювання ефективності судової системи/ М.В. Хмиз// Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". — 2021. — №13. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16315177233358.pdf>
23. Trial Court Performance Standards and Measurement System // Bureau of Justice Assistance. Fact Sheet. – 2010. URL: <https://www.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh241/files/archives/ncjrs/tcps.pdf>.
24. Héctor Fix-Fierro. Courts, justice, efficiency: a socio-legal study of economic rationality in adjudication/ Héctor Fix-Fierro // Oxford and Portland, Oregon. Hart Publishing Ltd. - 2004
25. Trial Court Performance Measures. URL: <https://www.courtools.org/trial-court-performance-measures>.
26. Князьков В. Деякі теоретичні аспекти забезпечення якості правосуддя в Україні./В. Князьков// Адміністративне право і процес. - 2019. - № 7. - С. 93–98. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/17.pdf>
27. Mohr R . Judicial Evaluation in Context: Principles, Practices and Promise in Nine European Countries / R. Mohr, F. Contini, // European, Journal of Legal Studies, 2007. - №1(2). - P. 25.
28. European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Monitoring and Evaluation of Court System: a Comparative Study. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/series/Etudes6Suivi_en.pdf

29. The World Justice Project. Rule of Law Index. – 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf>
30. Freedom House. Freedom in the world.– 2021. – URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf.
31. Городовенко В.В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні у системі "стримувань і противаг". URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gorodovenko_v._instytuciyuna_nezalezhnist_sudovoyi_gilky_vlady_v_ukrayini_u_systemi_strymuvan_i_protyvag.pdf
32. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» від 16.10.2015 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vusn_18_kr.pdf
33. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text
34. Рекомендація N (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи "Незалежність, дієвість та роль суддів", ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text
35. Документ "Rule of law checklist" ("Мірило правовладдя"), ухвалений Венеціанською комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12.03.2016 р. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/Mirylo_pravovladya.pdf
36. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
37. Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 01.12.2004 р. у справі №1-1/2004 (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text>

38. Висновок №1 Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 23.11.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text
39. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
40. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/nezalezhnyj>
41. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н. М. Шульгач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2011. - Вип. 6. - С. 227-230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_53
42. Василевич М.В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10VMTPR.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
43. Савенко М.Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/cOnference%/2005313/nezavisi,_most/03№%.pdf?sequence=1
44. Савенко М. Д. Незалежність судді Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_1_2001.pdf
45. В. О. Гринюк. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_5_29
46. В. С. Єгорова. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_1_46

47. О.Б. Абросимова. Щодо конституційно-правового статусу судді. URL: http://nbuv.gov.ua/URKN/Art_2010_3_17.pdf
48. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: Дис. ... канд.юрид.наук. URL: <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-pravovi-problemy-statusu-suddiv.pdf>
49. Рішення Конституційного Суду України №3-рп/2011 від 05.04.2011 р. у справі № 1-10/2011 (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-11#Text>
50. Городовенко В.В. Проблеми незалежності судової влади - Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – Харків, 2006. – 23 с.
51. Рішення Конституційного Суду України №7-р/2020 від 11.06.2020 р. у справі №7-р/2020 (щодо (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>
52. Щорічна доповідь Вищої ради правосуддя про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2019 рік. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf
53. Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0008700-07>
54. Рішення Ради суддів України № 72 від 22.07.2015 «Про втручання в діяльність суддів та тиск на органи суддівського самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr072414-15#Text>
55. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text

- 56.Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- 57.Рішення Конституційного Суду України №3-рп/2013 від 03.06.2013 р. у справі №1-2/2013 (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13#Text>
- 58.Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. №8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
- 59.Наказ Державної судової адміністрації України №181 від 23.10.2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA15059.html
- 60.Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text
- 61.Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Н. Ю. Сакара. — Х.: Право, 2010. — 256 с.
- 62.Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України/ І. Коваль. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474
- 63.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bellet v. France» від 04.12.1995 № 23805/94. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035>
- 64.Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- 65.Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів: Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>
- 66.Наказ Голови Верховного Суду від 04.03.2022 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/>

67. Мисник Н. Робота судів України в умовах воєнного стану/ Н. Мисник. – 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu.
68. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/MonoOvcharenko.pdf
69. Чуприна Ю. Ю. Концептуальні засади оцінки ефективності функціонування судової влади /Ю. Ю. Чуприна// Державне будівництво. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_32
70. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany» від 12.07.2001р. № 42527/98. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=520>
71. Берназюк Я. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ/ Я. Берназюк. – 2017. URL: <https://radako.com.ua/news/pravo-na-dostup-do-sudovogo-zahistu-v-konteksti-dotrimannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika>
72. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 14.01.2010 р. № 23759/03, № 37943/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
73. Гарієвська М. Б. Судовий збір у контексті доступу до правосуддя: порівняльно-правовий аспект / М. Б. Гарієвська // Університетські наукові записки. - 2019. - № 3. - С. 204-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2019_3_18
74. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
75. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

76. Рекомендації відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя № К (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р. URL : <http://bit.ly/3de82Ab>
77. Устюшенко С. Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі./ С. Е. Устюшенко//Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2019. - № 4. - С. 57–61. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/15.pdf
78. Постанова Верховного Суду від 30.01.2020 р. по справі №500/787/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87297361>
79. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів ДСТУ 4163-2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03#Text>
80. Татьков В. І. На шляху до ефективного судочинства/ В. І. Татьков. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/доп_тат.pdf.
81. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у I півріччі 2021 року. – 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analit_oglyad_civ_sudi_1pivr2021.pdf
82. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році. – 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf
83. Щербатюк М. Правозахисники: невиконання рішень судів в Україні стало національною традицією/ М. Щербатюк // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – 2014. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravozahysnyky-nevykonannya-rishen-sudiv-v-ukrajini-stalo-natsionalnoyu-tradytsijeyu/>
84. Узагальнення практики застосування статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. – 2012. URL:

- https://zib.com.ua/ua/print/33771-uzagalnennya_praktiki_zastosuvannya_statey_3_5_6_konvencii_p.html
- 85.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федіна проти України» від 02.09.2010 р. № 17185/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text
- 86.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Смірнова проти України» від 08.11.2005 р. № 36655/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text
- 87.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Матіка проти Румунії» від 02.11.2006 р. № 19567/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77825%22%5D%7D>
- 88.Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у постанові від 17.10.2014 № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>
- 89.Комаров В.В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві/ В.В. Комаров. - 2007 р. URL: <http://mego.info/матеріал/право-на-справедливий-судовий-розгляд-у-цивільному-судочинстві-навч-посіб-комаров-вв-2007-0>
- 90.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Претто проти Італії» від 08.12.1983 р. № 7984/77. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104057.%22%5D%7D>
- 91.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії» від 07.07.1989 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104057.%22%5D%7D>

- 92.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Науменко проти України» від 09.11.2004 р. №41984/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text
- 93.Висновок №6 (2004) Консультативної ради європейських суддів щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів від 24.11.2020. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf
- 94.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.10.2009 р. №40450/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text
- 95.Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень від 18.12.2008. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf
- 96.Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. - 2015. URL:https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf
- 97.Постанова Верховного Суду від 23.09.2021 р. по справі № 11-90cap21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101424455&red=100003e384e53810892bdf6c82b423e7e0873c&d=5>
- 98.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Проніна проти України» від 18.07.2006 р. № 63566/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text
- 99.Постанова Верховного Суду від 08.10.2020 р. по справі №11-101cap20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92747347?q=%22консультативна%20рада%20європейських%20суддів%22>
100. Постанова Верховного Суду від 14.12.2021 р. по справі № 147/66/17. URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102892553&red=1000035541ca781e0f74d5777f9e8d2324a630&d=5>

101. Постанова пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>
102. Кодекс професійної етики суддів, затверджений V з'їздом суддів України 24.10.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0004415-02#Text>
103. Прокопенко Б. О. Міжнародні стандарти добору кандидатів на посаду судді./ Б. О. Прокопенко// Часопис Київського університету права. - 2013. - №1. - С. 356-359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_1_86.
104. Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів./ М. І. Цуркан// Юридична Україна. - 2019. - № 8. - С. 58-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2019_8_9
105. Рожок В. О. Деякі питання щодо позиції Європейського суду з прав людини з питань невиконання рішень національних судів./ В. О. Рожок. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_15102.
106. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» від 19.03.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text
107. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України від 30.06.2009 р. № 16-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>

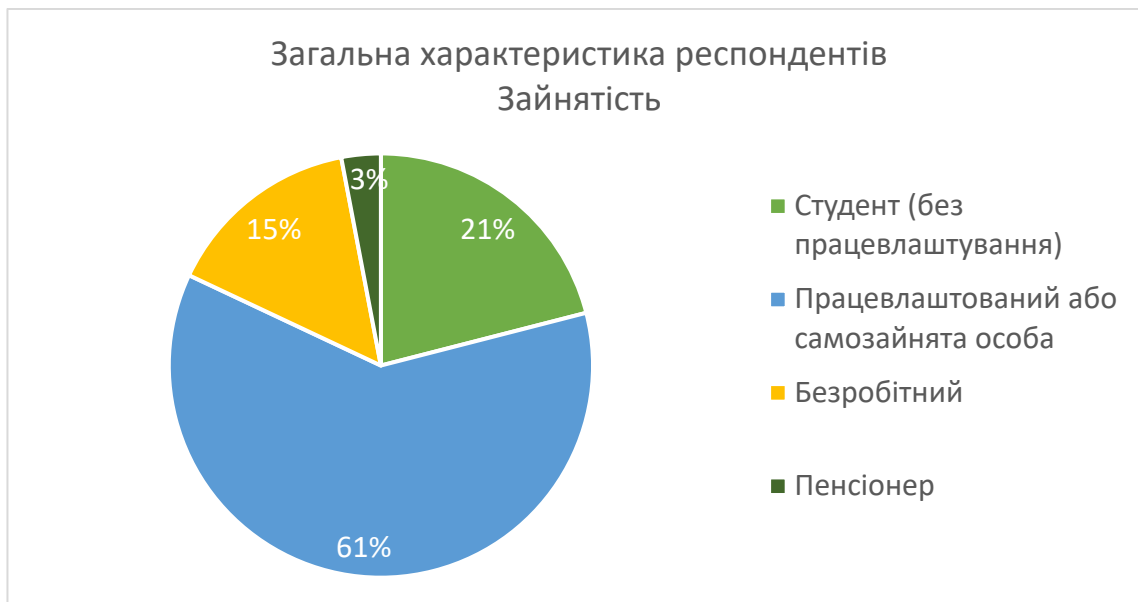
108. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“ від 28.08.2020 р. № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>
109. Кравцов С. О., Крікорова Е.К. Виконавче провадження як завершальна стадія судового процесу/С. О. Кравцов, Е. К. Крікорова. – 2020. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/14.pdf
110. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України» від 12.10.2017 р. № 46852/13. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4600>
111. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
112. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 28.10.2020 р. по справі № 640/19241/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92503834>
113. Постанова Верховного Суду від 18.06.2019 р. по справі № 826/14580/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82447002>
114. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 10.04.2020 р. по справі № 120/1242/20-а. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/88546940/>
115. Оксанич Р. Виконавче провадження як додаткова підстава дискримінації судового провадження/ Р. Оксанич. – 2017. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vikonavche-provadhennya-yak-dodatkova-pidstava-diskriminaciyi-sudovogo-provadhennya.html>

116. Епідемія невиконання судових рішень // Асоціація приватних виконавців України. – 2020. URL: <https://apvu.com.ua/europacket>
117. У пошуках шляхів ефективного виконання судових рішень // Рада бізнес-омбудсмена. – 2020. URL: <https://boi.org.ua/publications/press/1280-u-poshukah-shlyahiv-efektivnogo-vikonannya-sudovih-rishen/>.
118. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 19.12.2018 р. по справі № 826/19585/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78990936>
119. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 03.02.2021 р. по справі № 826/19585/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94637165>
120. Постанова Верховного Суду від 04.03.2020 р. по справі № 539/3406/17. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88027752&red=100003930e92837e8b9f9e386432e36631f489&d=5>
121. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 23 листопада 2001 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a52
122. Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням XI чергового з'їзду суддів України 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
123. Постанова Верховного Суду від 01.07.2021 р., провадження №11-105cap21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98524295>
124. Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001414-16#Text>

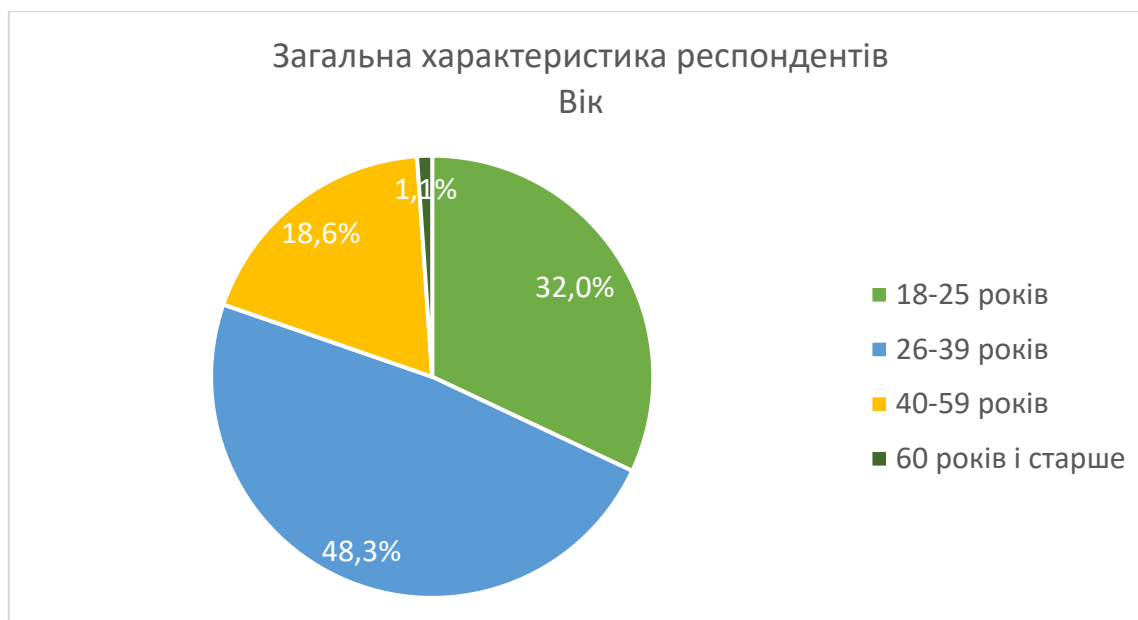
125. Постанова Верховного Суду від 08.07.2020 р. по справі № 9901/251/19.
URL:
https://verdictum.ligazakon.net/document/90458931?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05&_ga=2.173342500.627350252.1655123359-271493804.1655123359
126. Демократичні засади взаємодії судів і ЗМІ. – 2017. URL:
<https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/375130/>
127. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. / Л. Р. Наливайко, В. М. Олійник. - Дніпро: Дніпроп. держ. ун- т внутр. справ, 2019. 192 с. URL:
http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3890/1/Наливайко%20Л._Олійник%20В._монографія.pdf
128. Науково-практичний посібник "Комунікації судової влади"// Національна школа суддів України. – 2012. URL:
<http://www.nsj.gov.ua/files/1452500582posibnyk.pdf>.

ДОДАТКИ

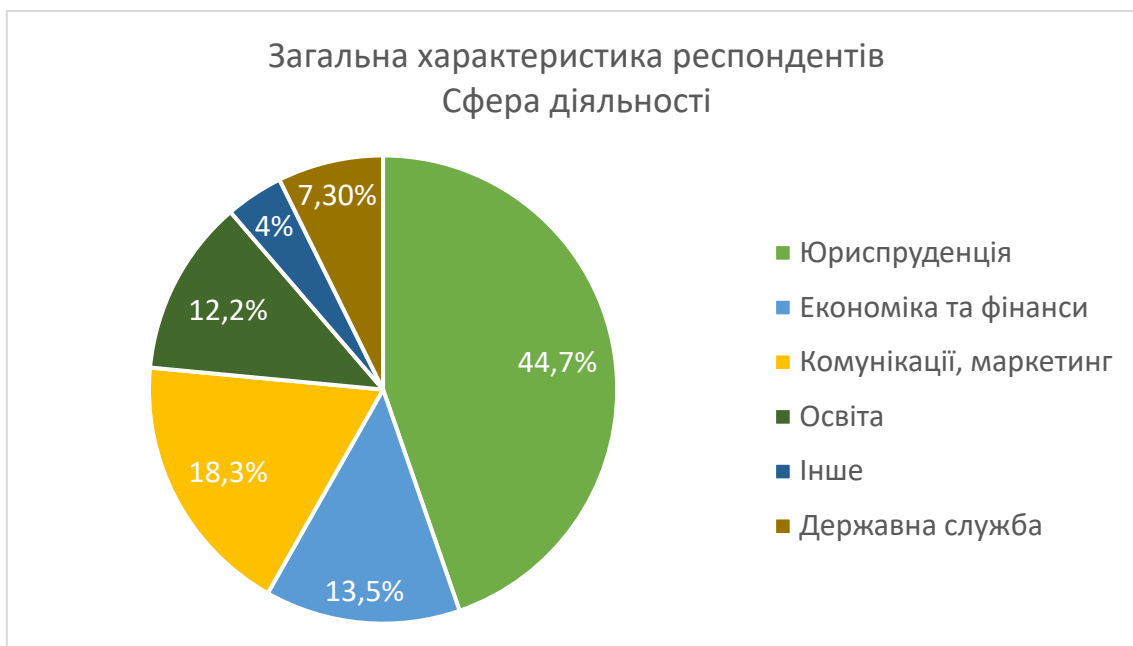
Додаток 1

Додаток 2

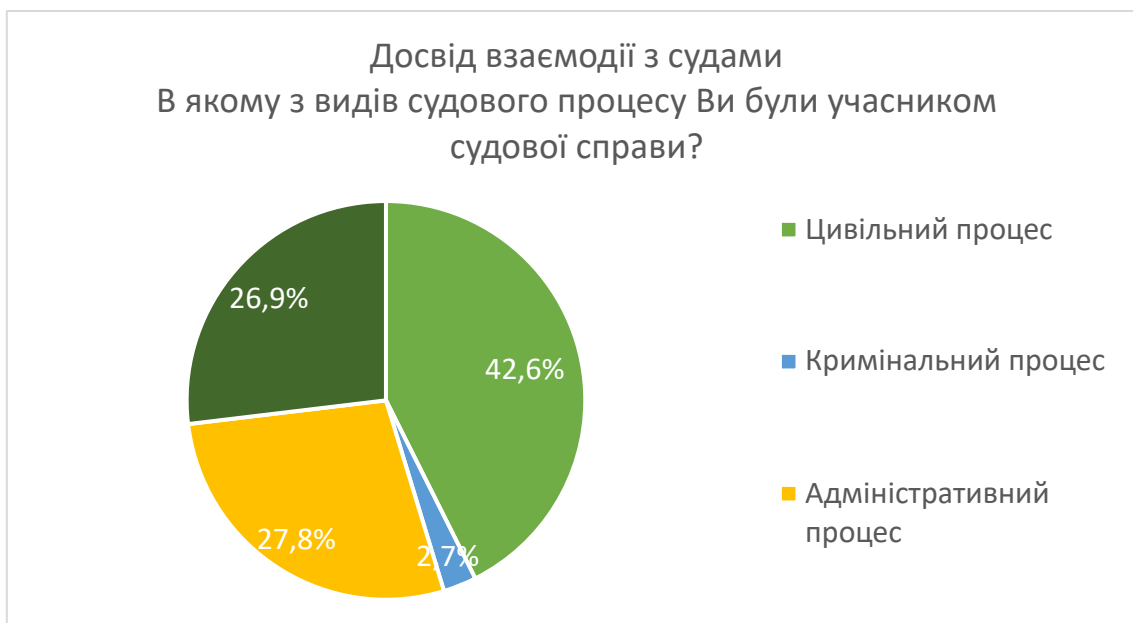
Додаток 3

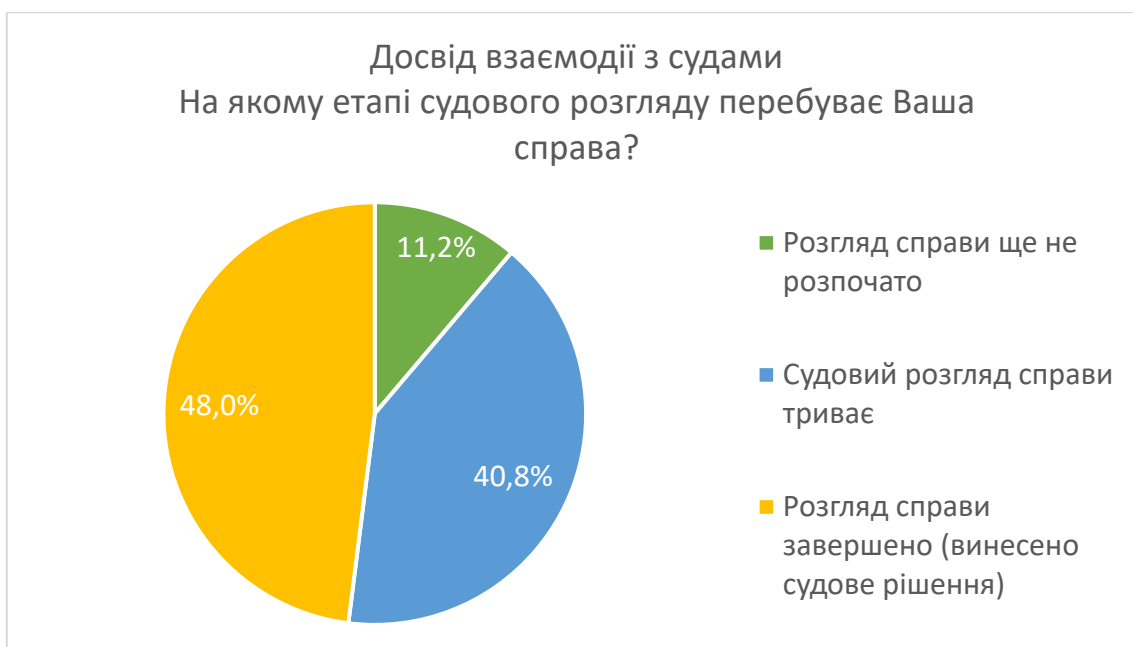
Додаток 4

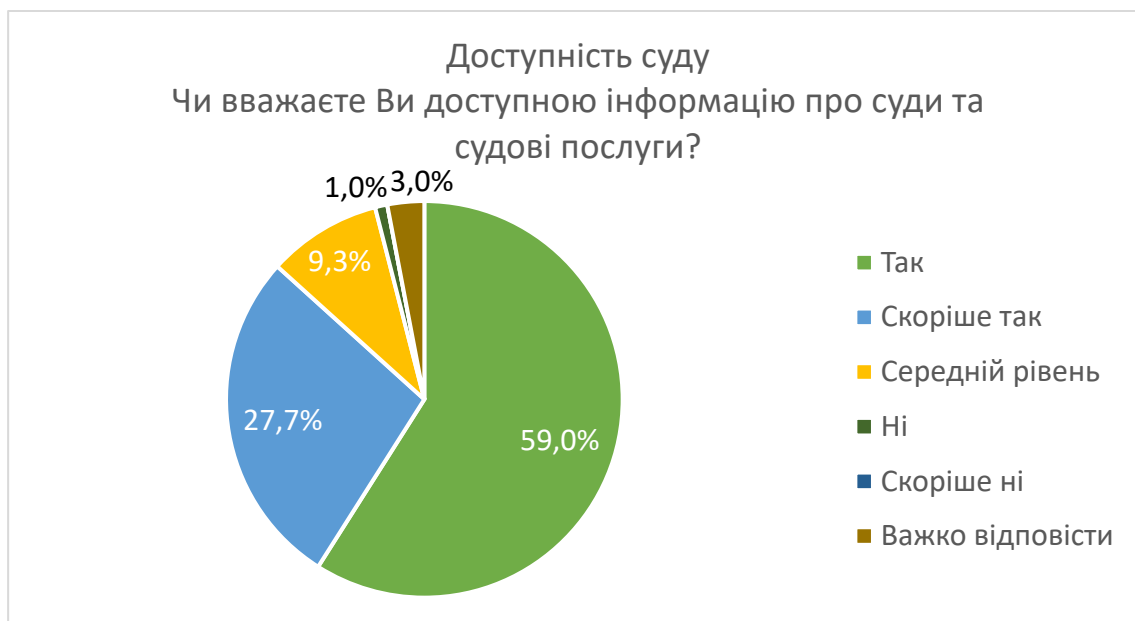
Додаток 5

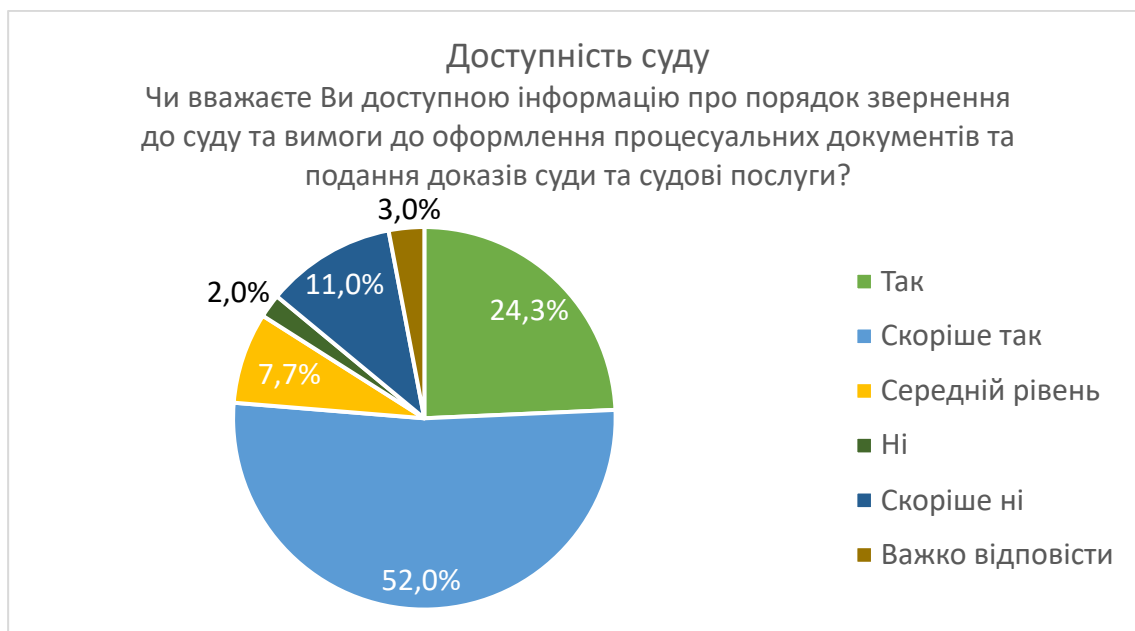
Додаток 6

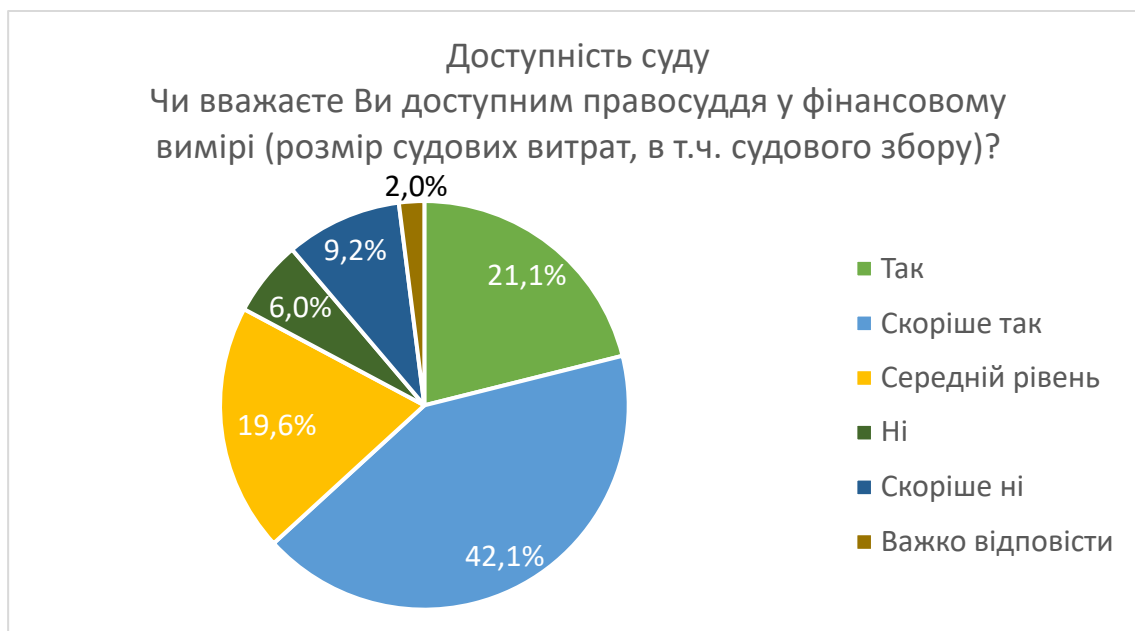
Додаток 7

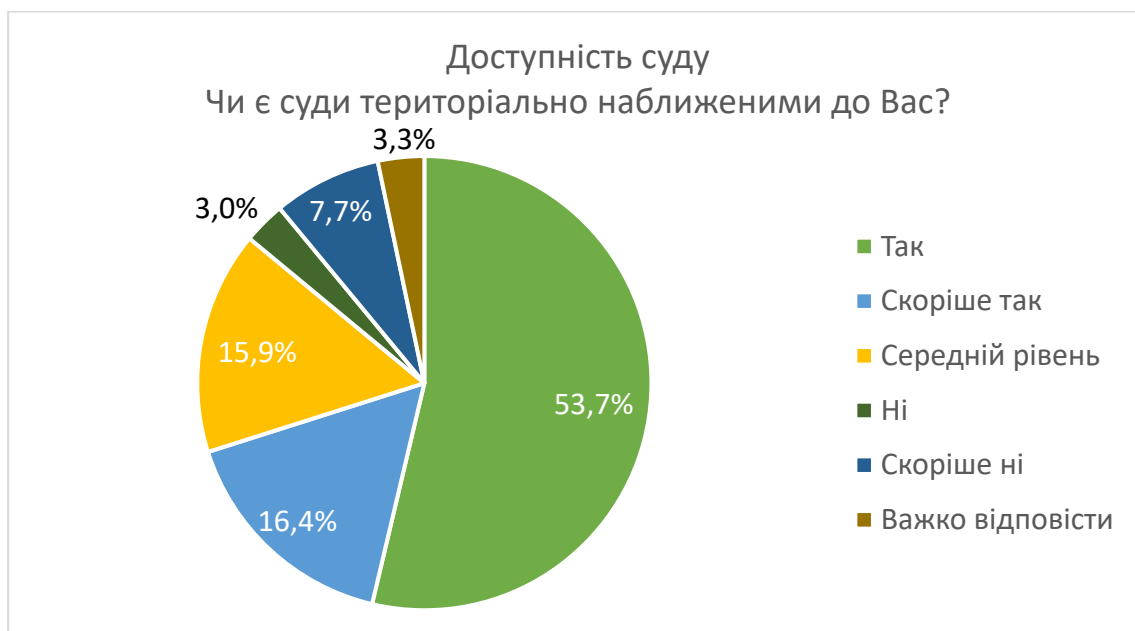
Додаток 8

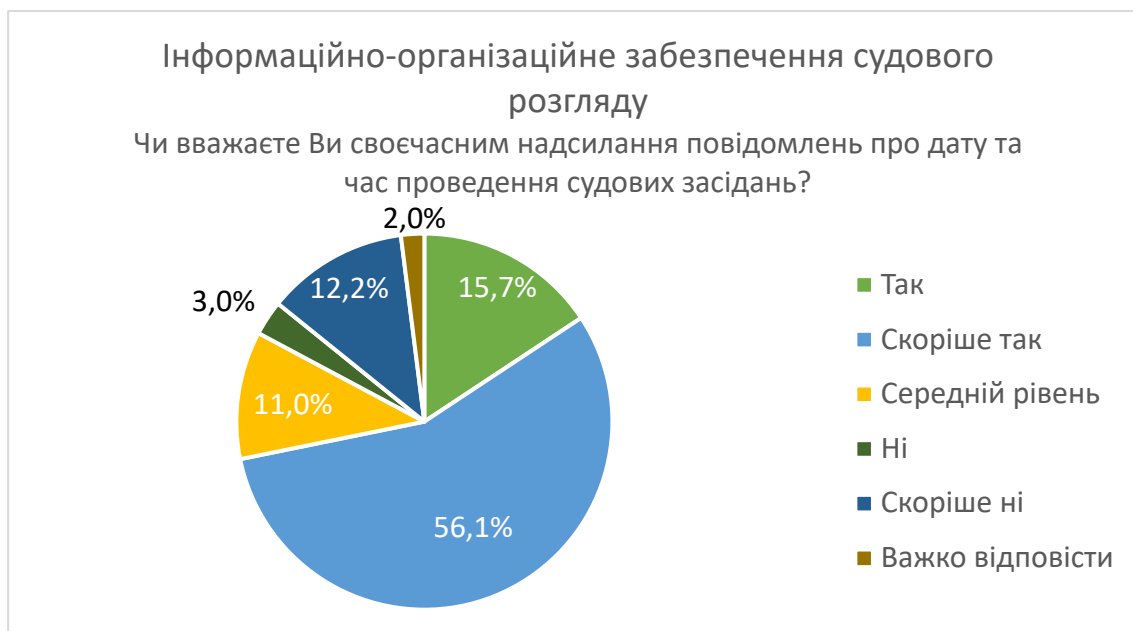
Додаток 9

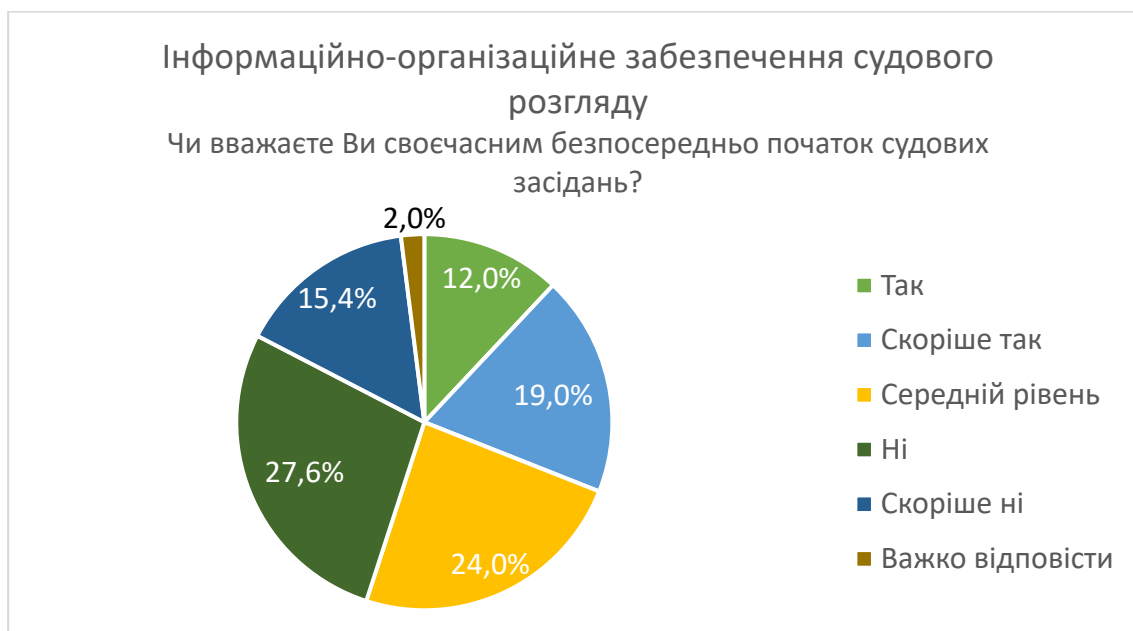
Додаток 10

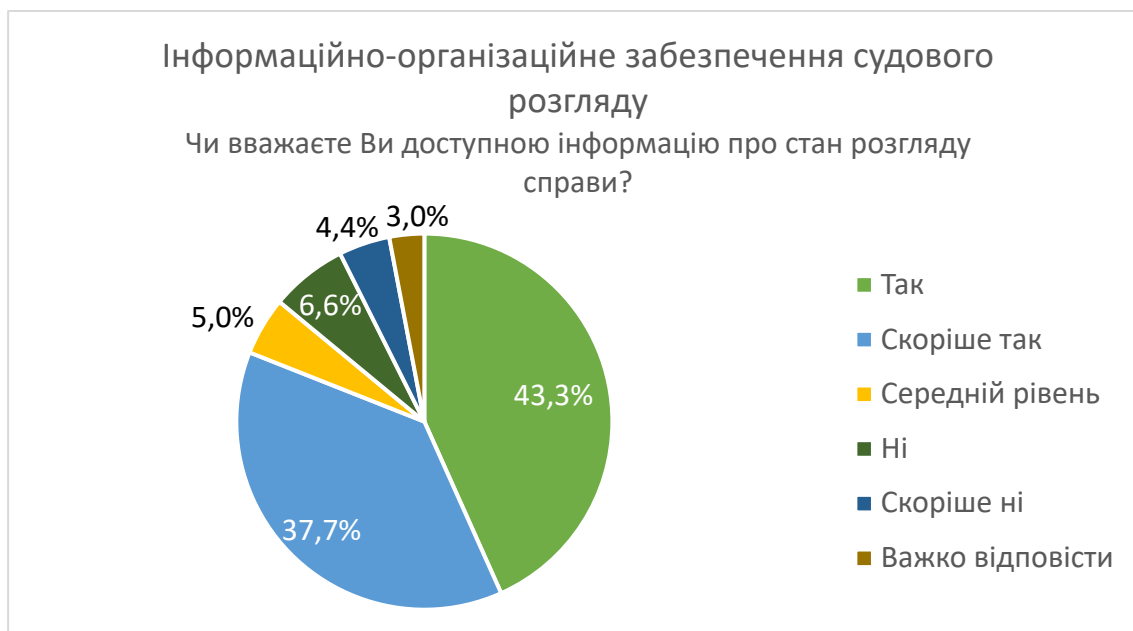
Додаток 11

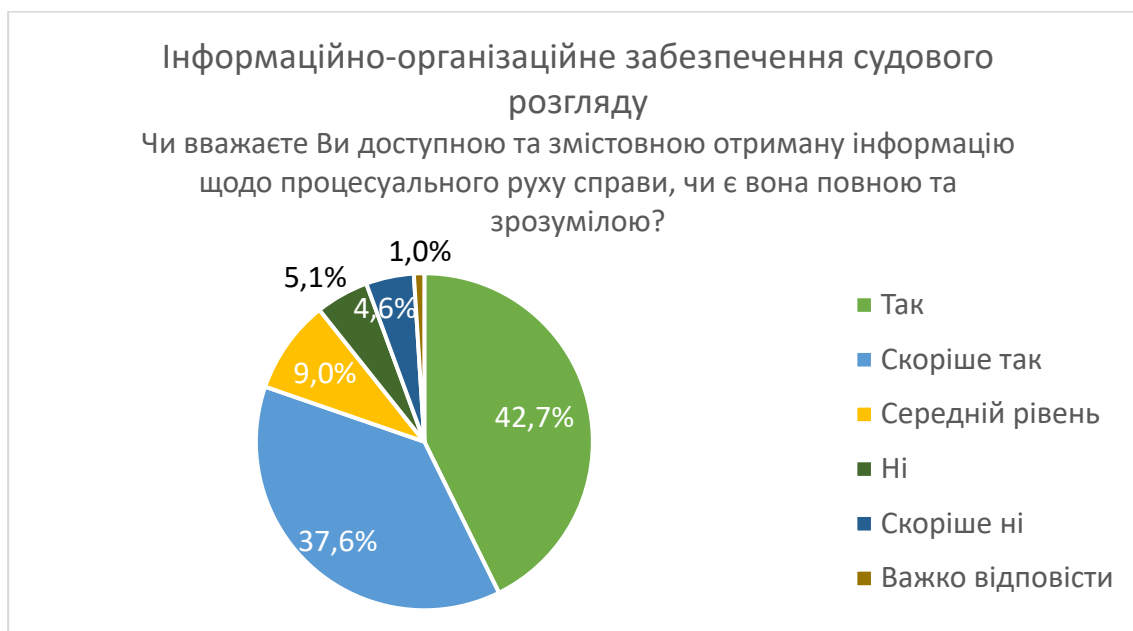
Додаток 12

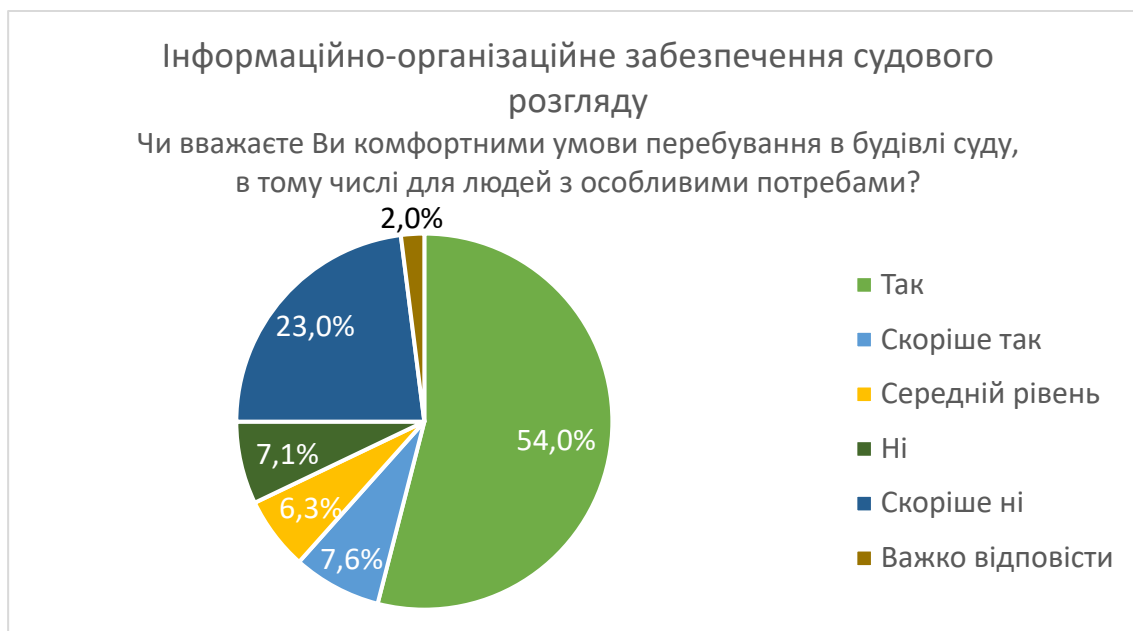
Додаток 13

Додаток 14

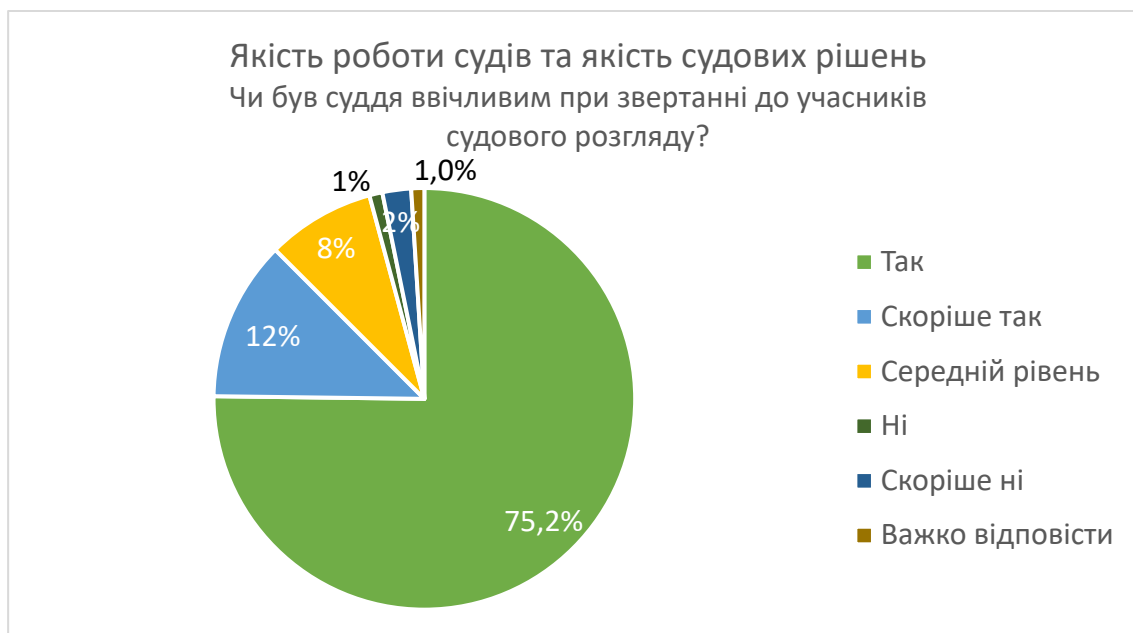
Додаток 15

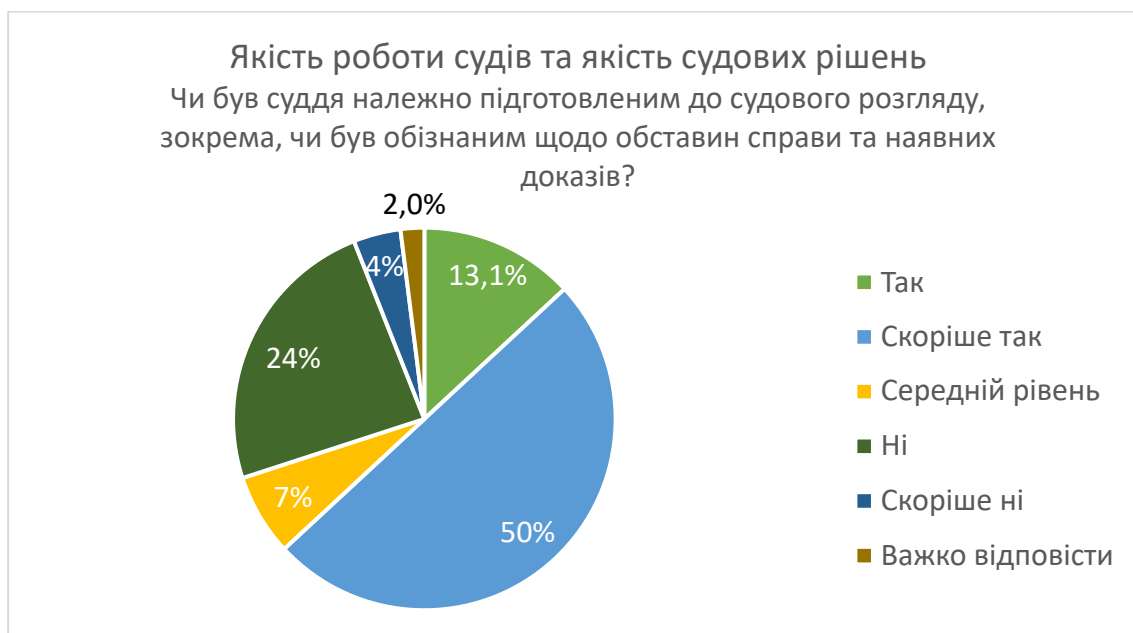
Додаток 16

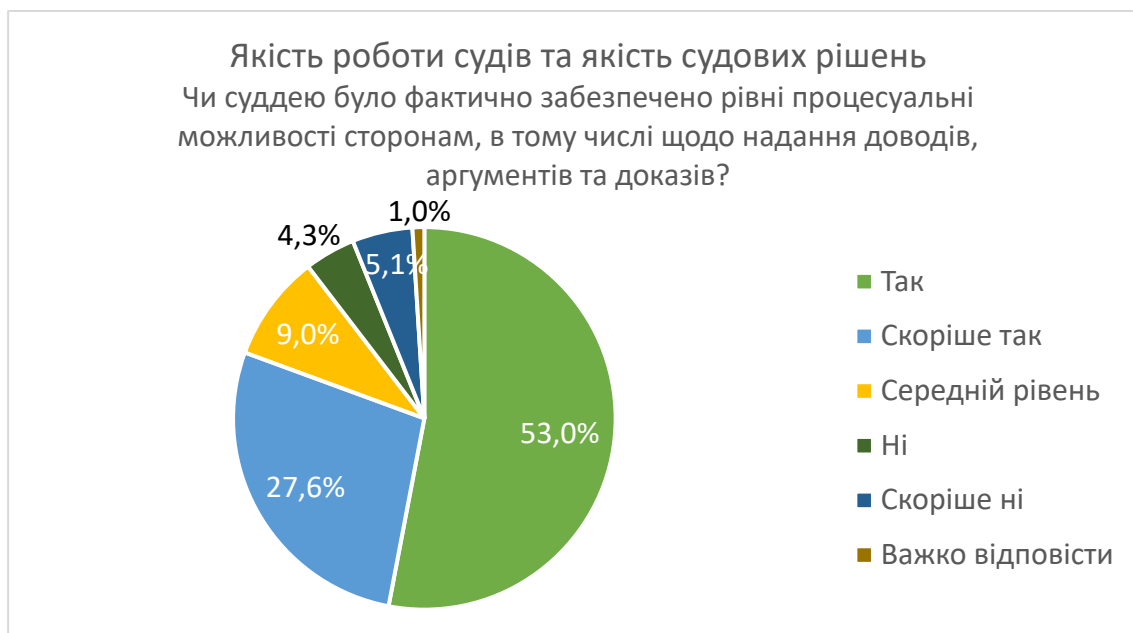
Додаток 17

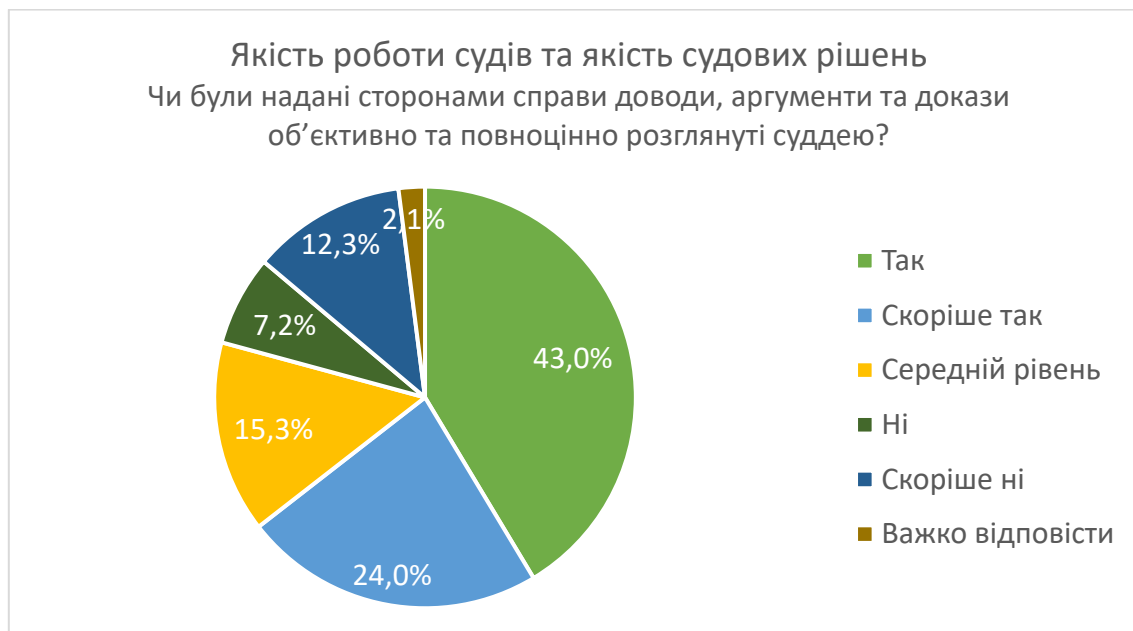
Додаток 18

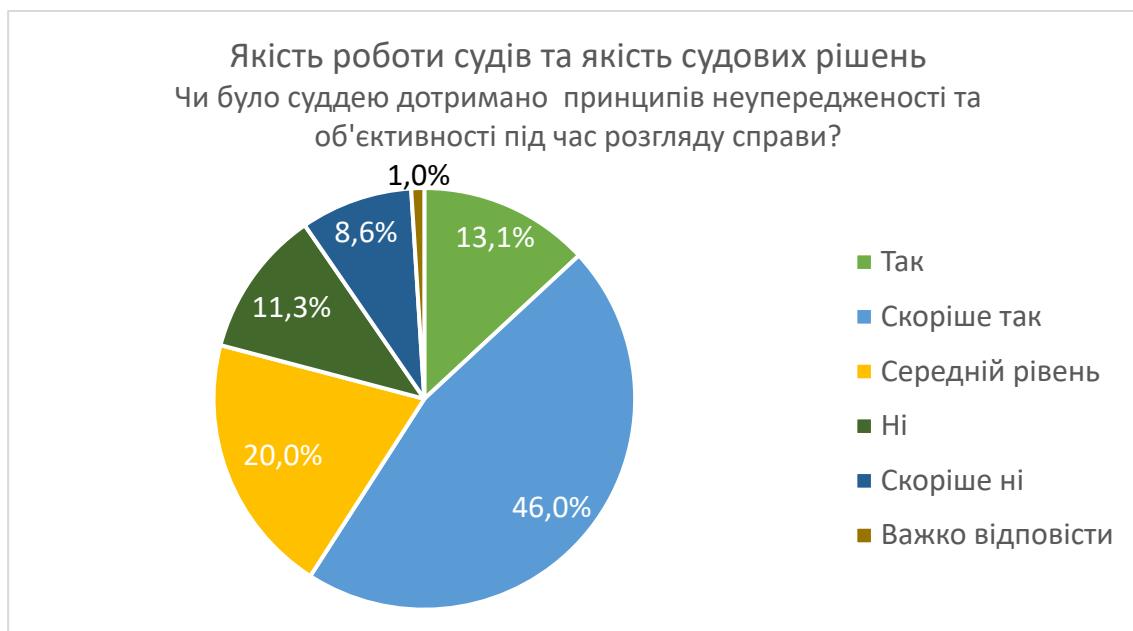
Додаток 19

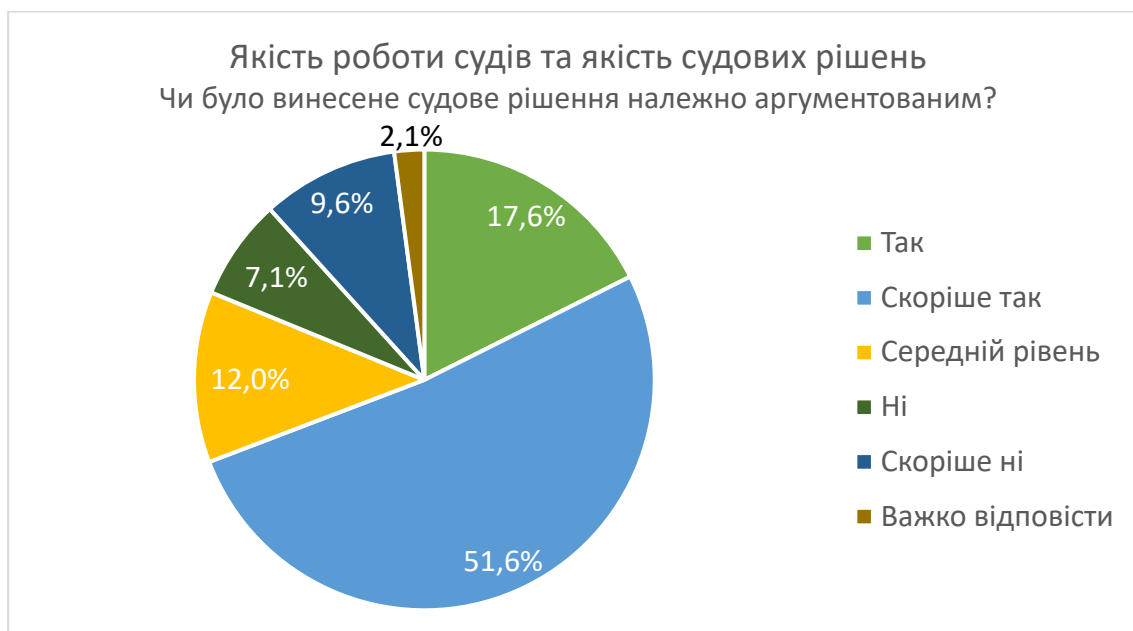
Додаток 20

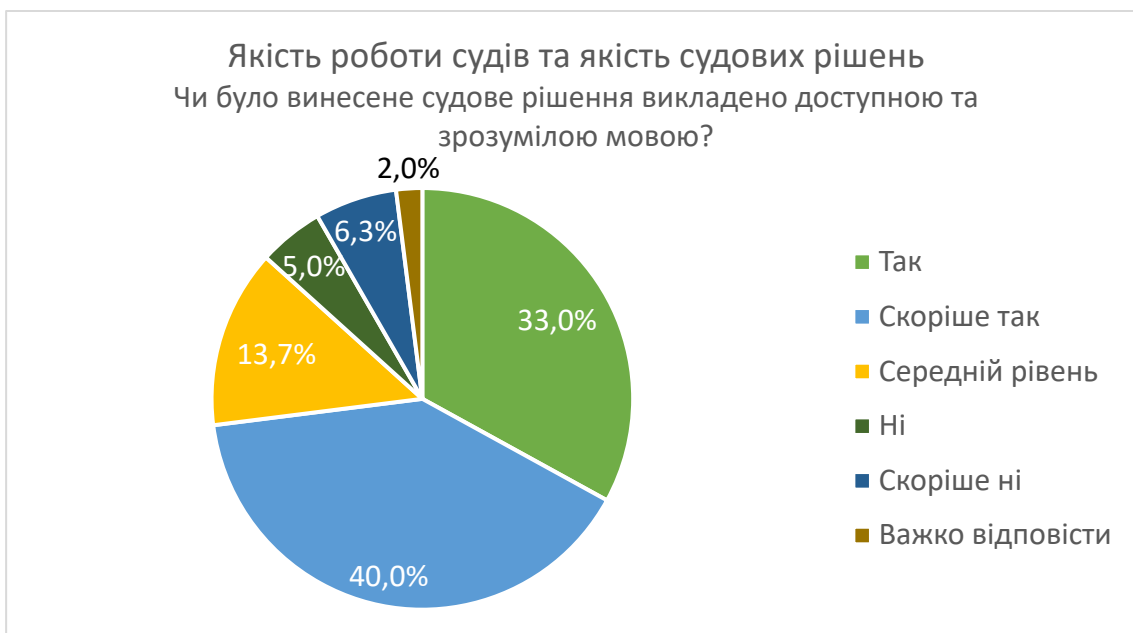
Додаток 21

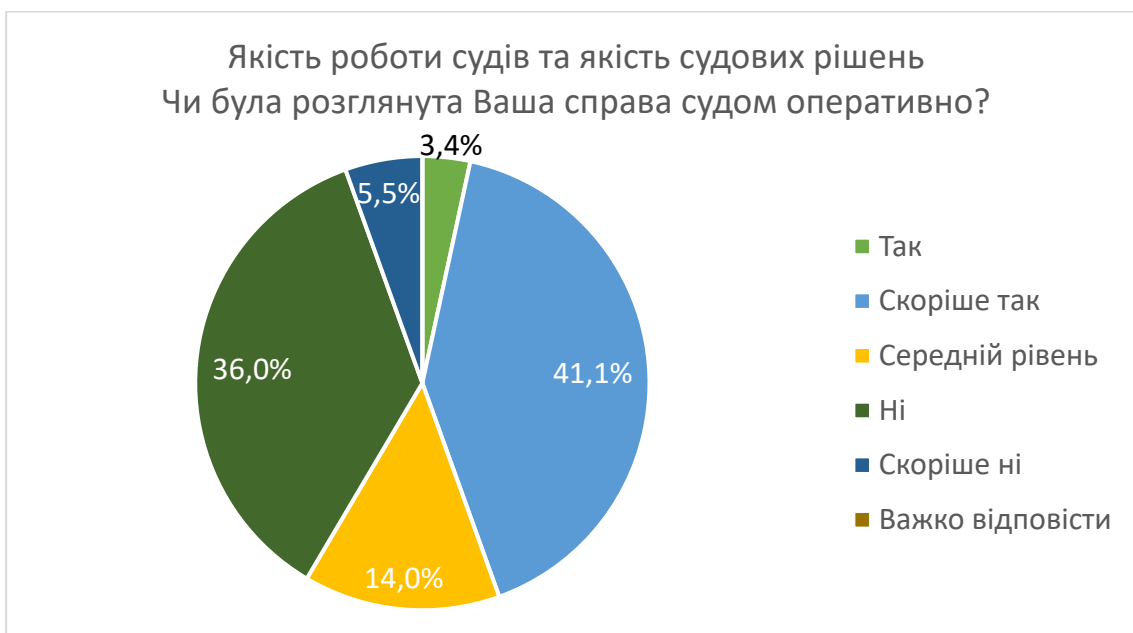
Додаток 22

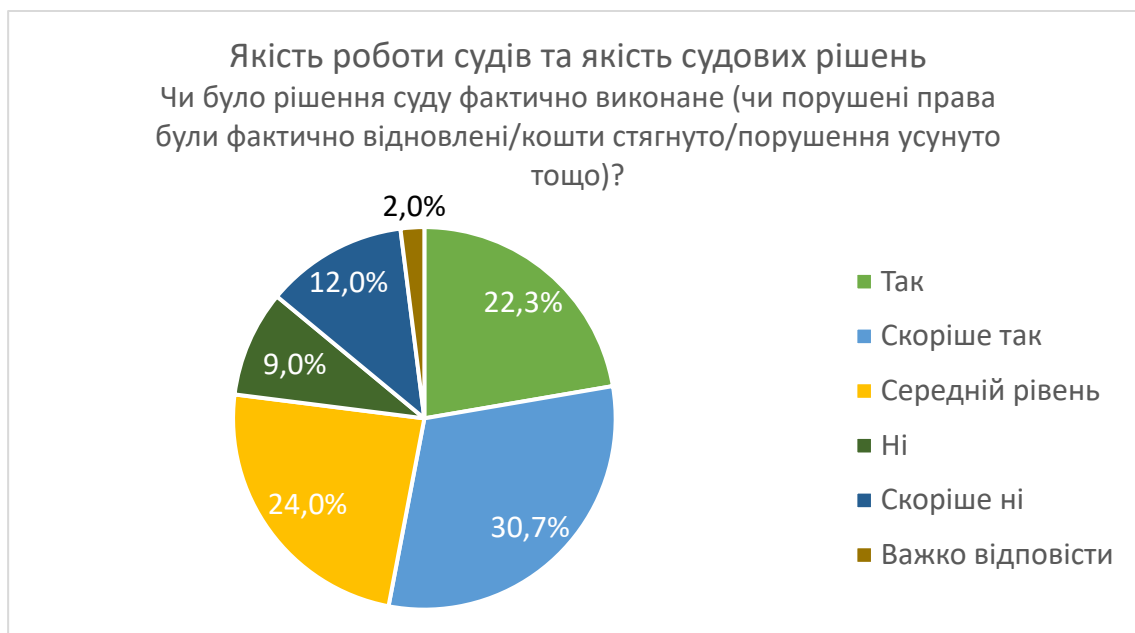
Додаток 23

Додаток 24

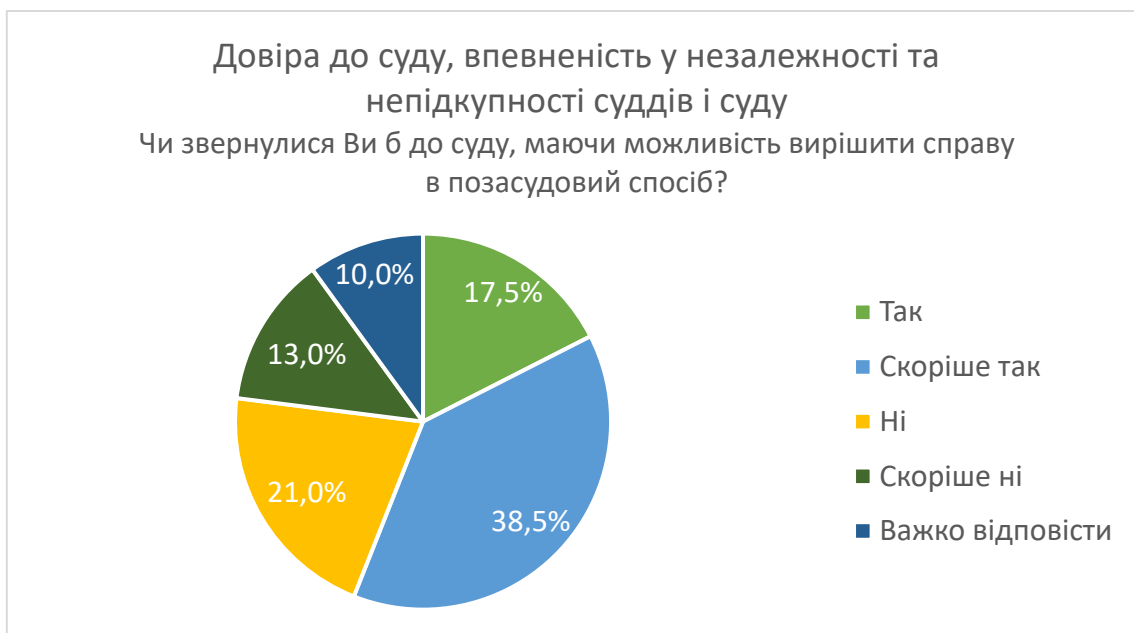
Додаток 25

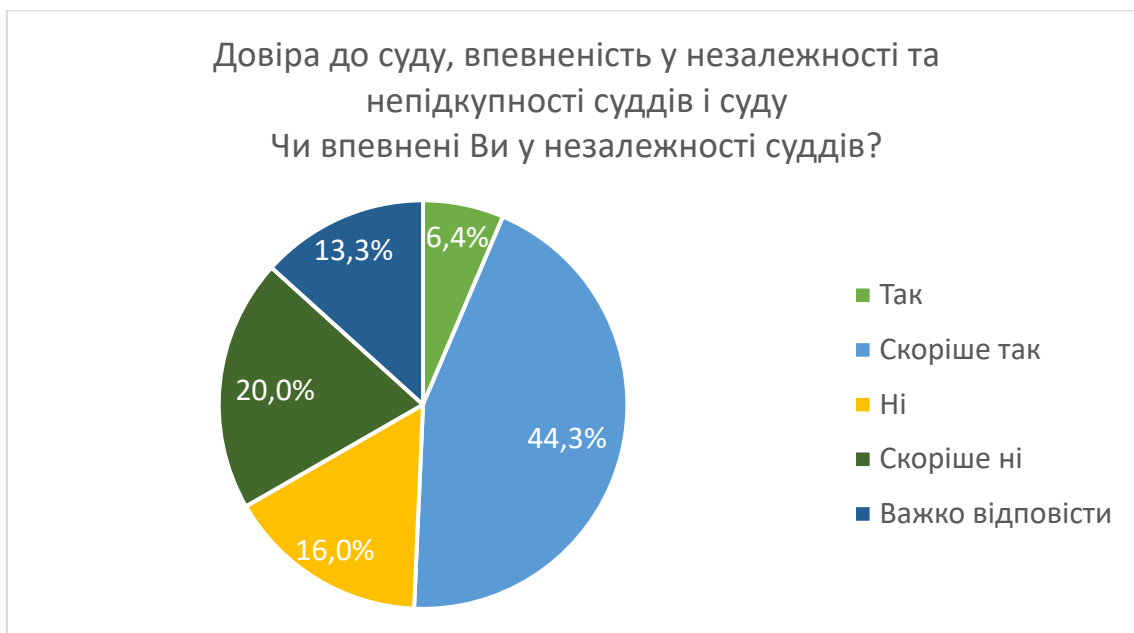
Додаток 26

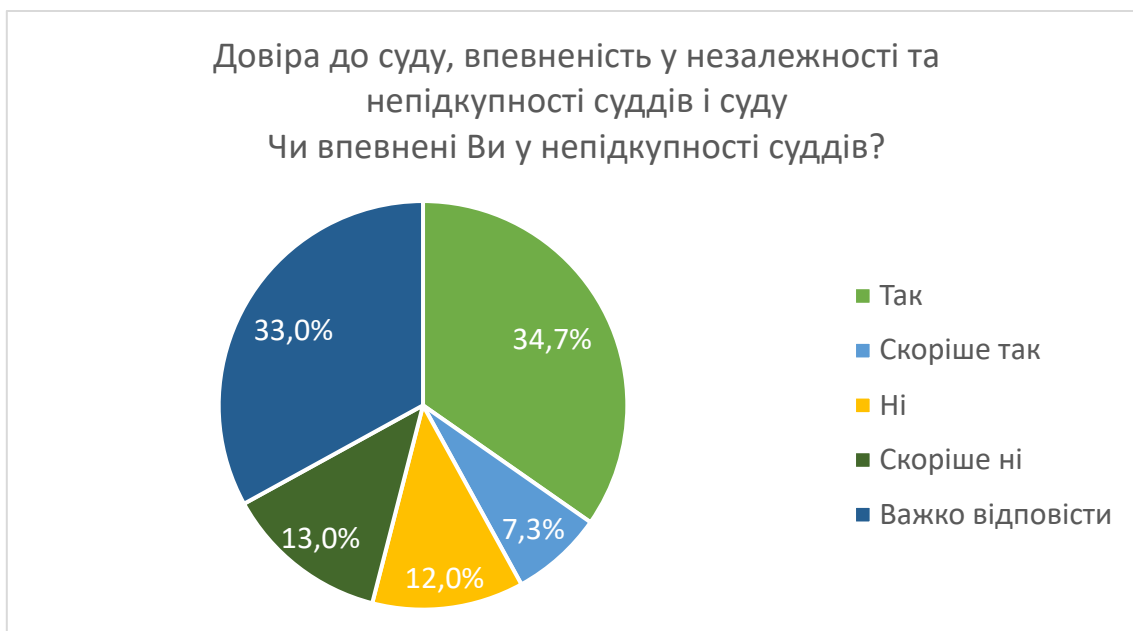
Додаток 27

Додаток 28

Додаток 29

Додаток 30

